

Tolnai Ottó

5 alkalmi kisesszé

1. Weöres Sándor és Illés Árpád

A hetvenes évek elején megigézett Weöres Sándor Illés Árpádról, a képzőművészetbe őt bevezető, legrégebb jó barát kiállításáról írt rövidke szöveget. Különösen két, számomra valamiféleképpen elkülönülő mondata, melyekben a barnába ágyazott, összhangzó tónusú, mézes hangulatú korai művek, melyek egyáltalán képekre szoktatták Weöres szemét, egyik darabjára emlékezik vissza. Addig Rilke mondatait hordtam „zsebembe varrva”, azokat, amelyekben arról beszél, hogy Cézanne úgy nézegeti magát a tükörben, mint egy kutya, és azt mondja, lám, a tükörben is ott egy kutya... És most, kaptam volt fel a fejem, Weöres eme két mondatában akárha már e kutya nézne.

Esetünkben egy budit, amelyhez egy söprút támasztottak. E budi kiválasztásában benne Weöres minden mássága, radikalizmusa, polgárpukkasztása is persze. A festészet, a művészet, a lét titkát szándékozik felmutatni. És azt mondja, íme egy budi... De idézzük az egész kis passzust: *Élénken emlékszem egy régi képére: falusi fabudi deszkaajtájának támasztott söprű; az ajtó sötétre barnult, és előtte a sárga szalmasöprű szinte ragyogott, világított. Napszerű élőlényé változott, mint a halálnak támaszkodó élet.*

Weöresnél minden ragyogni, világítani, izzani kezd. Valami pozitív robbanás által napszerű élőlényé varázsolódik. Ám, amikor már azt mondanánk, sok ez a ragyogás, közli velünk, hogy ez a napszerű élőlény valójában a halálnak támaszkodik. És mindezt ismert egyszavasában (*Tojáséj.*) még tovább pontosítja, de úgy is mondhatnánk, megfordítja, hiszen abban a tojásban is ott alszik a nap sárgája, arról a pillanatról van szó, amikor a sötét már nem fokozható, éj, olyannyira, hogy érezzük, a következő pillanatban kigyúl a jégzsinór wolframszála, amit ő biztosan szívesebben mondott volna kakashágásnak... Tehát itt az életnek támaszkodó halált éri tetten. Igen, ez az a tojás, ez a Brancusi-értékű abszolút forma, ez a pogány szimbólum, melynek repedező, az élet által máris összefirkált héját majd Illés Árpád rajzolja-írja meg kis külön, geometrikus opusában, ő, aki afféle saját technikaként élt a tojástemperával. Nem ismerem, a receptjét, nem kérdeztem meg, nem jegyeztem fel, viszont ismerem például Chirico tojástempera-receptjét, amelynek részletes ismertetésével a nagy olasz festő visszaemlékezéseit zárja.

Weöres zseniális kis szövege nélkül talán e kiállítás számomra legkedvesebb képét sem tudtam volna felfedezni. A szintén korai *Műteremre* gondolok. Kazettás, nagy műteremablak. És künn a kék háttéren valami furcsa sárga

dobozsor. Benn jobbra egy kis, talán nem is a legjobban megfestett fotel. De nem is biztos, mert a manók ilyen kis fotelekben ülnek. A két nyitott ablakszárny is külön-külön kép a képben, egy rózsaszín meg egy zöldeskék. Meg még egy, a kátrányos falat mutató kazetta. Az is kép a képben. És aztán, ami engem nagyon megfogott, két kis kép alul, a bal sarokban. Akárha aranyrámában egy kátrányfelület. Az alig elviselhető, kátránnyal lekent fal előtt egy kátránykép. Mellette egy szintén sötétre mázolt vászonféleség. Ha valamit, akkor én ezt a radikális kis kátrányképet választanám, fenn ama abszurdan rikító sárga doboz, illetve tán kéménysorral ellenpontozva... Kiemelném a képből ezt a kis kátrányképet, ahogyan Szomory mondja valahol, szurokba mártott festészetet, és a sárga dobozokkal-kéményekkel együtt szépen beemelném a magyar festészetbe. Hiszen ezek a sárgák, amik első pillanatban kicsit mellbe vágnak bennünket, lám, első pillantásra el sem tudtam dönteni, dobozsort, patkányfogókat vagy kéményeket látok-e, de aztán arra gondolunk, talán éppen ez, éppen ennyi és ilyen sárga kell a műterem kátrányképeinek ellensúlyozásához, igen, azok a sárga kémények, mert végül is, kémények, talán még Vermeer falrészletére is utalhatnának nekünk...

Az említett rövidke Weöres-írás, akárhányszor olvasom újra, állandóan bővül, ma már mint egy zsugorított Illés Árpád-monográfiával élek vele. Mert például már akkor felfigyel Illés hideg kékjeivel szembeni izgató liláira. Ami majd felrobbantja világát. És, mondjuk mi, továbbra is ugyanazt teszi, most e robbanás által kapott élő alakzatokat, ahogy Weöres mondja, alakzatsoportokat, kísérli meg, érezzük játékos erőfeszítését, összetereelni, összhangba ágyazni, körülhatárolni, engedni formába tolni. Zománcként megfagyni. És mégis boldog tengerfenéki életet élni. És ez az erőfeszítés, ez a lefagyasztott forró tér az ő festésze.

Igen, nekem az említett korai kátrányképek mellett e lilában vált tetten érhetővé az illési-weöresi világ. Mert ezek a kis, törékeny férfiak, már-már manók, akiket aztán gyorsan markuk bőrtönébe próbáltak zárni, megroppantani az aktuális rezsimnek, bizony, mindennek ellenére, elmentek volt az indusokra, el a trópusokra. És elhozták nekünk minden kaland, minden egzotikum eszenciáját. Liláját. Illés képein szinte zizegnek ezek a felületek, hasonlóak Calder pléhből kivágott (arpos-mirós) mobil lemezeihez, amelyeket kedvelt volt Beckett. Én, aki a tengerfestészetre specializáltam, és Csontváry, Farkas István, Aba-Novák, meg például Bernáth Aurél egy-egy képéből még a magyar tengerfestészetet is összeraktam volt magamnak, Martyn és Illés Árpád festészetében véltem tetten érni azt a pillanatot, amikor a festő eltűnik a motívum elől, alámerül, szétázik, feloldódik.

Van Újvidéken egy festménye (Illés Árpád járt volt a jugoszláv festészeti élet egyik centrumaként működő bácstopolyai művésztelepen, ahol Weöres is meglátogatta), amely nem záratott le az illésárpádi zománccal, úgy is mondhatnánk, vázlatos, látszik az alapozás, előbb talán egy másik kép kezdődött volt rajta, valami sötét indigók sejlenek a fehér alapozáson, majd erről-arról, teljesen szabad gesztusok által beömlik két kék, és a kékek alkímiájában, azúrjában mutatkozni kezdenek az élet első jelei, ázalék állatkái, oldalt, itt-ott megrajzolgatva-megfestve a jellegzetes, fent arposnak-mirósnek-calderesnek mondott, most legőszerűnek tűnő illésárpádi formák. A kép 68-ban készült, a címe: *Ékes beszéd*.

Ilyen értelemben válhatott számomra másik centrális Weöres-szöveggé a 37-es *Keleti útinapló*. Meg kell jegyeznem, én ezt a szöveget már első olvasásakor Michaux *Egy barbár Ázsiában* című könyve mellé helyeztem.

Mindenekelőtt Weöres szenvedélyes bélyegezését követtem. Mit csinál a nagy magyar költő keleten? Bélyegez. Feszült izgalommal követtem Weöres filatelista tevékenységét, lévén, hogy olykor az irodalomtudomány egy új fejezetének, az irodalmi filatéliának a bevezetéséről álmodoztam, elképzelésemet Joyce Ulyssesének kocsisbetérő-fejezete levlap-jelenetéből, illetve a jelenet Sartre által, a *Szabadság útjai* gyönyörű indításában parafrázált változatából növesztettem ki, valamint Huxley ama mondásából, ami biztosan Weöresnek is jobban tetszett volt, mint regényei, amelyben a filatelistákat a politikusok elé helyezi, azt mondja, a filatelisták, és nem a politikusok által megy előre a világ... Hát Weöres egy ilyen filatelista, volt, meg Walter Benjamin is például. Szóval kiszáll, siet a postára, bélyeget vesz, magyar bélyegeket cserél be. A lármás arabok kapcsán említi: *„Bélyegeket is vettem tőlük, több ízben, ezzel egyszer be is csapott az egyik. Azután a városon kívül gumifák közé kerültünk, írja. Délután egy kínai útítársam ideje föláldozásával elkalauzol a postára, aztán egyedül sétálgattam. Vettem egy ananászkonzervert és két bélyegsorozatot.”*

És akkor megdöbbenő, komoly, mennyivel komolyabb, mint a divatos szociográfiák, szociográfiai és politológiai keresztmetszetét adja a tagalog, a Fülöp-szigeteki világnak. *„Egy itteni szabó odajött hozzám az utcán, írja, megmutatta a nője fényképét, amint egy műholdvilágon üldögél. Többször talákoztam Ramon Garcia jogász-szal, lefényképezte magát velem együtt; több emléket adtunk egymásnak, és bélyegeket cseréltünk. Két elég helyes és intelligens tagalog lánnyal is megismerkedtem. Egy manilai magyar elmondta, hogy a Fülöp-szigeteken elég erős politikai mozgalom van az irányban, hogy az USA-tól függetlenedjenek; ez a függetlenségi párt Japántól remél segítséget... Van egy bolsevista párt is, de ez nem jelentékeny. Amerikanizmus, tőke, civilizáció diktatúrája van itt, a fehér bevándoroltak érdeke és pénze diktál, és mindezek mögött bontakozik a philippino nacionalizmus. A japán imperializmus hatása az itteniekre éppoly erős, mint ránk magyarokra a faszizmusé...”*

És akkor Szumátra!

„26-án éjjel Szumátra északi hegyfoka mellett ment a hajó egész közel.”

Itt egy pillanatra meg kell állnom, hiszen számomra Crnjanski, majd az ott, Szumátrán szerzeteskedő filozófus, Veljačić nyomán Szumátra azonos volt a költészettel. Azzal a bizonyos egzotikummal. És lám, egy magyar költő már szintén közel hajózott hozzá, szinte megérintette azt. (Az előző mondatban, jegyzem meg mellékesen, azért beszéltem múlt időben, mert közben a cunami elsöpörte ezt a világot, egy új idejét jelezve immár a költészetnek.)

Hihetetlen Weöres táj-, illetve világlátása, sokszor izgalmasabb, mint költészetében, mint elmélkedéseiben. Csak két-három rövid passzust idéznék, közben, ezt talán mondani sem kell, akárha Illés sárga, illetve lila képeit mutogatnánk fel: *„A tengernek errefelé olyan színei vannak, amelyeneket a japán impresszionista festményeken látni, egész más színek vannak a vízen, mint másfelé. Tegnap nagyon szép alkonyat volt, csupa sárga szín volt az égen a Nap körül, és odább zöld ég bukkant ki a felhők szövevényéből; a hajóverte hullám hátán az égi sárga szín visszfénye lendült kis darabon, másfelé a tenger mindenütt fehéren fénylő tusefekte volt; később a visszfény eltűnt a hab-*

ról, és az égen a sárga szín tea- és narancsszínbe ment át, egyre sötétebb sárgászörszöbe. Ma kobaltkék a tenger, a felszín alatt lila vékony csíkok látszanak a hajóverte hullámokkal.

Újhold volt tegnap este: sosem láttam még ilyen vékony, éles holdpengét; domborulatára fordultan izzott keleten a tenger fölött.

Pontosan ez az a calderi-becketti pengeéles mobil kivágat. Ez a nyelv egyedülálló, verseivel egyenrangú, azokat tán meg is haladó, nyelvezet, forma- és világfelfogás.

„Balra nagyon művészi hatást nyújt” – írja, s mi felkapjuk a fejünket, itt az alkalom, hogy tetten érzük, mi nyújt nagyon művészi hatást Weöres Sándor számára, így folytatja: *„három egymás melletti szigetecske, olyanok így együtt, mint valami impozáns emlékmű a tenger közepén, mintha Gondvana-föld mausoleuma volnának”,* arra gondolunk, valami monumentális látvány magasodik elé, és az nyújt számára nagyon művészi hatást, majd konkretizálja a látványt, hirtelen úgy érezzük, pontosan tudjuk, hol is vagyunk, *„mögöttünk Arábia foka, a Seikh Syde”* – mondja, majd azt mondja, *„vagy a világ vége”,* igen, azt mondja: vagy a világ vége, kevés borzongatóbb, megdöbbentőbb leírást, tehát akkor a világ végének látványa nyújt nagyon művészi hatást, de tovább megy, *„rajtuk túl”,* mondja, mármint a világ végén túl: az *„üres tenger”. „Szép, sivár látvány.”* Így érzékeltetni, így mondani, felvezetni az ürességet, a szépet, mint sivár látványt, a magyar irodalomban csak Weöres tudja.

Amikor elfogadtam a Széchényi Könyvtár megtisztelő felkérését e kiállítás megnyitására, az első pillanatban nagyon örültem, ám a következő pillanatban már meg is szepentem. Gondoltam, azért a biztonság kedvéért belepillantok az Illés Árpád-irodalomba. És belepillantottam. Mezei Ottó neve többször is. Ismertem őt. Egyszer elhozott, elkísért pontosabban, egy kiállítást, Hajdú, Fajó, Cságy Attila kiállítását, Újvidékre. És már be is akartam zárni a listát, amikor úgy tűnt, a nevemet láttam, lehetséges, gondoltam, hogy már Mezei Ottó helyett is a saját nevemet látom? Visszalapoztam. És valóban. 1980-ban, az újvidéki *Híd*-ban írtam volt egy jegyzetet Illés Árpád műtermében tett látogatásunkról. Teljesen elfeledkeztem róla. Nagy érdeklődéssel olvastam újra. Láttam, már akkor is arról a budinak támasztott söprűről értekeztem. És különös mód, az életmű zenei fogantatásáról. A zene nagy szerepéről művészetükben. Hiszen ők maguk is sokáig, a Vers születése kopernikuszi fordulatáig, a zeneiséggel jelölték azt a valami újat, amire mindketten törekedtek.

Martynról, a másik közeli barát festészetéről írva mondja Weöres: *„Piktúrájának párizsi modernsége alakító hatással volt rám: akkor kezdtem a szavakat, szókapcsolatokat közvetlen jelenségüktől megfosztani, szuggesztív zenévé átformálni.”*

E zene, e filozófia után tapogatva ceruzájuk, ecsetük jelei között, a kiállítást ezennel megnyitom, magam is mohó kíváncsisággal tele, sétánkat e manók meghitt barátságának folyosóin elindítom.

2. A gyékényszövés hangja

A 80 éves Ilia Mihály köszöntése

Ilia Mihály Magyarország egyik vezető intézménye, a szerény jóság és szeretet egyszemélyes akadémiaja. Immár több mint fél évszázada folyamatosan követi munkám, figyel abszolút érzékenyen, minden irányba nyitottan, mint ahogyan a

többi 100 meg 100 vacogó magyar irodalmárt követi, figyelni, gyógyítja, sugarazza tapintatával, naprakész információkkal lát el, kérdéseimre, máris új összefüggésekbe emelve azokat, lelkesen válaszol, jöllehet kérdéseim igen szerteágazóknak mondhatók, tényleg abszolút heterogének.

Emlékszem, a szegedi kefekötés, kefekötő üzemek – a söрте, a szőr szurokkal való befeszkelése, a finomabb ecsetek forró hamuval való edzése, puhítása – felől tudakolóztam például. Lévéen, hogy Danilo Kiš édesapja, a *Fövenyóra* hőse, társtulajdonosa volt az egyiknek, és a kefeáruval, mint arról a *Fövenyórából* értesülhetünk¹, egész élete folyamán misztikus függőségben maradt, nemegyszer Kosztolányi kereskedelmi utazóját juttatva eszünkbe², aki 200.000 bajuszkefét vitt bőröndjében – például e szám kapcsán is kérdeztem Mihályt, miféle sajtóhiba is ez a 200.000 bajuszkefe?! –, még élete vége felé is borotvapamacsokkal bajlódott, ugyanis egy trockista gyanús figurának, ő az első abban a sorban, akiről majd egy másik könyvében, a *Boris Davidovičban* állít emlékművet, Abbáziában megígéri: beszerez neki Újvidékről egy borotvapamacsot, ígérétenek beváltásáért küzdve olyannyira függővé lesz az elérhetetlen borotvapamacstól, hogy akár az egész regényt is interpretálhatnánk e semmis tárgy perspektívájából...

Hihetetlen, de én még ma is őrzöm Mihály első szegedi vonatkozású, kefés küldeményét:

*György Gyula
kefe- és meszelőgyártó
Szeged, Berliini körút 4. szám
Készíték és raktáron tartok:
Kefét és meszelőt, festő-, mázoló- és korong ecseteket
Elkészíték mindennemű gyári gépkéfeket
Háztartáshoz lámpaüveg-kefe, porló-kefe, nádverő, fogkefe, bajuszkefe,
fegyver-kefe, menyét ecset, és cipő-kefe, valamint nem utolsó sorban,
sosem is hulló borotvapamacs.*

Meg például Lédáék bukaresti bűnügyi regénye felől tudakolóztam Mihálnál. Ugyanis Thomka Beáta egyik párizsi utunkon bolgár nyelvű Párizs-bedekkert talált az RR-en, ami a szabadkai kisállatpiac mindinkább domináló bolgár kisállat-nagykereskedőit juttatta eszembe, másrészt persze Kosztolányi *Bolgár kalauzára* irányította figyelmünket, Borbély Szilárdnak a novella új, igen inspiratív értelmezésére is többek között, valamint hát, persze, Kristevára, aki,

---

1 Mit felejtett el megemlíteni a levelében az, aki borotvapamacs gyanánt ma egy olyan csonkkal kénytelen beérni, amelynek lakkozása lehámolt, a nyele megrepedt, a dísznőszőr pedig részint elkopott, részint pedig teljesen kihullott?

Azt a tény, hogy az illető valamikor a Weiss & Kohn kefekötő üzem társtulajdonosa volt, mely üzem körülbelül ötvenezer elsőrangú borotvapamacsot gyártott évente, s ellátta vele az összes balkáni és közép-európai országokat, sőt körülbelül 1930-ig Szovjet-Oroszországot is.

Fövenyóra, Forum Könyvkiadó, 235. old.

2 Hol a virgonc kereskedelmi utazó vadonatúj bőröndjével, adomáival, kártyatársaságával és mintagyűjteményével, melyben 200.000 bajuszkefe volt?

Kosztolányi *Próza Révai*-kiadás (33. old.)

tudjuk, Beáta számára meghatározó volt („*Bolgár származású vagyok, idézi Beáta, francia állampolgár, európai polgár, magamat kozmopolita értelmiséginek tekintem... s minthogy amerikai elismerésben részesültem, amerikai befogadottnak érzem magamat... Hangsúlyoznám: bizánci vagyok, és nemcsak mert Bizánc azon új Európa jelentős részének emlékezte, amelyből érkezem.*”)³.

Vagy hát, ugye, a szamarak. Berlinbe érkezve az első levél, ami kiesett levelesládából, Ilia szamaras levele volt, azért is mondhattam, hogy én, mint Ő a Bibliában, számaron érkeztem volt Berlinbe, de erről, ahogyan Mihály a püspökladányi *Első Magyar Szamártár* körüli dolgokról tudósított, már írtam. Aztán elmeséltem neki, ha nem, akkor most mesélem, Japánban, a nagy butto táncos, Tanaka művésztelepén, hol azt kérték, egy költői metaforámról, nevezetesen a végtelen berlini flamingóról beszéljek, egy este azt láttam, a szamár rááll a füstölgő tábortűzre, afféle mitikus állatáldozatnak véltem, ám akkor megmagyarázták, így úzi ki magából mind a nyűt, a tetűt, mondanom sem kell, a füstölgő tűzön álló szamár látványa-látomása megdöbbenett, jóllehet ott, akkor éppen kellett is nekem a szamár, nagyon kellett, hogy a flamingó kicsit lilának tűnő motívumát ellensúlyozni tudjam, a fiatalok meg is hívtak, ha a felnőtteknek a flamingóról, nekik a számarról meséljek, és lám én, Mihálynak köszönve, ott Japánban, számarból naprakész voltam. Kisénekes és nagyszamár voltom tehát innen eredeztethető.

Csak még egy példát gondoltam, most ezen alakommal kiemelni, kinagyítani az Ilia-féle egyszemélyes intézmény működését illetően, azt is érzékeltetve, hogyan kezd elvegyülni, működni az Ilia-féle felvilágosítás, az Ilia-féle adat, tanítás-tapintat akkor is, ha esetemben ez a műhely nem jellemző, vagy talán éppen azért, hogy mutassam, még egy ilyen többszörösen is marginálisnak, titkosnak, talán semmisnek mondható alkímiai alkóvban is, mint amilyen az enyém, mekkora az Ő szerepe, milyen intenzív szellemének jelenléte.

Szegedi operációm alkalmával Mihály naponta ott volt mellettünk. Hogy nemcsak gyerekkorom kis szentképein, hanem valóságban is létezik őrangyal, az akkor lett végképp egyértelművé számomra. Naponta együtt várakozott velünk az eredményekre, mármint, hogy rosszindulatú-e a szövet, sőt, mint később kitudódott, ő akkor velünk várakozva már mindig tudta is az eredményt, ugyanis előbb bement a klinikára, avagy előbb érdeklődött Gion Nándi ott dolgozó röntgenológus lányánál, Katinál. A hosszú operáció ideje alatt ő volt Jutkával. Betegágyamra is ő hozta meg aztán mindennap a friss újságokat, és hát az *ÉS*-t.

Különös véletlen, hogy akkor, azokban a napokban, ott a Kálvária dombi kórházban, Ilia friss újságjaival, Erdélyi Áginak, a Móra Kollégium igazgatónőjének, a Grand Café vezetőjének jóvoltából egy vékonyka Triznya Mátyás-katalógus (*aquarelli romani*) is az ágyamra esett. Előbb azt hittem, az égből hullott a paplanomra, tényleg fogalmam sem volt, a mai napig nem volt alkalmam beszélgetni erről, hogyan sejtette meg Ági, talán csak úgy, ő is Ilia-tanítvány, hogy én egyike

---

3 Kristeva *Byzantine identit*é (203)

vagyok e nagy-nagy kismester híveinek. Egész nap a paplanomon tartottam, nem volt erőm megmozdítani a kezem, mást nem is tudtam volna lapozni, csak e kicsi képek kicsike katalógusát, s valójában nem is én lapoztam őket, hanem a besütő gyengéd őszi nap... Azért fontos most ezt a közbülső momentumot is megemlíteni, mert minden festő között talán Triznya Mátyás volt a legszerényebb; igaz, nem volt nehéz visszahúzódnia, amikor a családban már volt egy nagy festő – Márai is azért járt például hozzájuk, Szőnyi képei felett merengjen –, könnyű, amikor is díszlettervezőként egész városokat mozgathatott, egész városokkal élhetett, mint például a *Csoda Milánóban* címűben (amit, engedjék meg nekem még ezt a pluszkitért is, Gross Arnold 70-szer nézett volt meg). Neki, Triznya Mátyásnak köszönve tanultam meg, mennyi mindent lehet visszavonni úgy, hogy a belső fény közben titkon ugyanúgy fokozódhasson, mint a nagy alkotásokban. Emlékszem, római napjaink ideje alatt gyakran jártam ki a Campo di Fiori kis kútjához flakonokkal ivóvízért. Ahhoz, hogy megtöltsd flakonod, a szó szoros értelmében le kellett térdepelni a kicsike kút elé. Ott térdepelve a Campo di Fiorin, döbentem rá egy napon, hogy én valójában egy Triznya-képre kerültem. Egy Triznya-képen celebrálok. Igen, az egyik legjobb, számomra legfontosabb Triznya-képen, a világ egyik legizgalmasabb terén, ahol naponta nyüzsgő hal- és virágpiac váltakozik, tűnik át kávéházakká, összefüggő kávéházzá Galilei kapucnis szobra-máglyája körül, ott, ahol Pasolinit is felravatalozták, ott a pazar barokk szökőkutak közvetlen szomszédságában, jóllehet ezen a képecskén csupán egy kicsike, csupán egy semmis kút látható, amelyhez viszonyítva a mi keres kútjaink bonyolult konstrukciók.

A katalógusban volt egy kis Kerényi-szöveg. Naponta újraolvastam. Hallgattam a nagy tudós szavait, a kismestert a legnagyobb mesterek nevének görgetésével magasztaló áriáját.

„Das Wort ‚aria‘ hat Leonardo da Vinci in der lehre der Malerei gebracht. Es war aber die Malerei, die die ‚aria‘ – die Luft- ins griechische, dann ins italische (italica) Haus – ja sogar instruskische Grab brachte und wenn jemand die Macht der Malerei kennen lernen will, soll er nach Tarquinia gehen, um zu erfahren, wie sie die Wände de graber sprengt – so viel ‚aria‘ hat die Malerei da hineingetragen. Oder er gehe nach Pompeji, gleichsam als Geschenk des Vesuvs – vom Wunder dieser Macht zeugt.“

Azért emlegetem fel ezt a kicsike katalógust, mert ha Ilia Mihályról kezdek beszélni, minden szavam szerénytelennek tűnik, hiszen mindig magamról beszélek, jóllehet én valahol egy szemérmes embernek tudom magam, akinek melleleg nincs is túl jó véleménye magáról, magamról kezdek beszélni – és szerénytelenségem fájdalmasan lemeztelenít, és akkor elbizonytalanodom, Mihály talán érez is valamit ebből a majd minden levelemben-emilemben tetten érhető pánikból. Írni kezdek, megszalad a tollam, és egyszer csak ott állok pőrén kapálódzva...

Említendő esetünkben ott ültünk, közel a Tiszához, a klinika folyosóján, tán éppen a Pestre felküldött szövetminta eredményére várakoztunk, jóindulatú-,

nem jóindulatú-e, közben az ember érzi, őszül, Miska szóval tartott bennünket, külön-külön speciális információkkal szolgálva, szórakoztatva, terelve el figyelmünket. Közben majd minden alkalmazottat üdvözölve, ismerve, ugyanis, ha nem barátaiban tartja épp a lelket – igen, Mihály tartja bennünk a lelket–, akkor ő fekszik ezekben az intézményekben kisebb-nagyobb bajaival, amit mi, persze, nem tartunk számon, nem szenvedünk meg vele, ahogyan ő megszenvedi a mi bajainkat, betegségeinket velünk...

Csókai barátom, a *100 panasz* kitűnő költője mesélte, amikor egyik rokona a szegedi kórházban haldokolt, nagy tél volt, Ilia ott is jelen volt, és amikor az illető bácsi azt mondta, erős zöldpaprikát kíván, Ilia szó nélkül indult a városba, addig ment, amíg nem talált friss, üde, erős zöldpaprikát – és az a friss, erős zöldpaprika ismét Szent-Györgyit juttatta eszembe, aki mindig azt hangoztatta, azért nem tudjuk az élet titkát megoldani, mert a problémát bonyolultabbnak gondoljuk, jöllehet a probléma egyszerűbb, olyannyira, hogy talán nem is probléma, hiszen a zöldpaprika nem probléma, illetve hát, mégis igen nagy probléma, per pillanat ugyanis éppen génnel kezdik kezelni... Ismét Márai jut eszembe, aki Einstein kapcsán utalt valami hasonlóra: „*Oppenheimer azt mondta róla, hogy belelátott a világ szerkezetébe, s úgy látta, a világ egyszerűbb, mint képzeljük.*”

És amikor fenn a tanítást, Mihály tanítását találtam említeni, erre gondoltam. Igen, pontosan erre a paprikára. Mert amihez Mihály hozzányúl, friss, zöld paprikává lesz. Ízesedik. Szóval ott üldögéltünk a rendelők előtti folyosón, miközben különböző ajtókon, tolóablakokon egyenként szólították az embereket. Izgalmas nagy névsorolvasás tanúi voltunk, akárha felolvasták, kikiáltották volna az egész szögedi nemzetséget, hogy aztán szemre is vételezhessük őket, ahogyan azt Bálint Sándortól tanultuk volt.

Miska ezeregy dologra figyelt. Mindent megtett, hogyha netán pozitív az eredmény, ne roppanjunk össze, arcom legkisebb rezdülését is figyelte, nehogy rossz irányba találjam elengedni érzéseim, gondolataim. Azonnal észrevette, a nevekre figyelek. Velem figyelte őket ő is. És azonnal észrevette, egzakt mód észre – ez az, amiről beszélni akartam, ez az abszolút figyelem, ez a képessége, hogy mindenre odafigyeljen, ez az abszolút együttérzés, abszolút jóság –, hogy az egyik névre kissé megrezzentem, felemeltem a fejem.

Hugyi, hangzott a nővér hangja a tolóablakon. És egy nő felállt, bement. Hugyi?, kérdeztem, észrevétlen kimozdulva halálfélelmem tonnái alól. Igen, mondta Mihály.

És máris Palicsfürdőről kezdtem mesélni neki. Palicsfürdő *Kis Párizs* nevű negyedéről. Én neveztem így el a Petőfi és az Orbánfalva utca felső sarkát, ahol két, egymásról kezdetben nem is tudó párizsi öreghölgy él egymás mellett. Az egyik masamód volt valamelyik párizsi divatáruházban. De úgy – és ez számomra, mondanom sem kell, külön jelentéssel bír –, hogy előbb Montenegroban, Kotorban és Tivatban is volt kalapszalonya, első férje bokelj volt, majd öregkorára Palicsfürdőre jött a lányához, ám továbbra is Párizsból hozatta magának a kávé⁴; és nekünk palicsfürdői öreguraknak állandón arról áradozott, milyen tiszta a

---

4 Nescafe Ricore (cikória)

francia férfiak keze, azóta mi, palicsi férfiak, öregurak, jobban ügyelünk kézműsáskor, akárha orvosok, úgy mosakszunk be... Kár, hasít belém a gondolat, hogy szegény nem élte meg a *Kalapdoboz* megjelenését, mondhattam volna, Neki írtam, a párizsi masamódnak, akinek, mint mondtam, a montenegrói tengerparton is volt kalapszalonya...

A másik öreg hölgy pedig festő, majd antikvárius a Louvre oldalában. A festősködés és az antikvároskodás után a másik öreg hölgy aztán képkereskedéssel kezdett foglalkozni, azzal foglalkozik ma is. Árult többek között Szenes Árpád-képeket is; nagy szó, hogy Palicsfürdőn van valaki, akivel a delta mint olyan nagy festőjéről tudok értekezni. Na már most, ezt a hölgyet Hugyinak hívják.

Magyarnak tudja magát, apja temerini származású dohánykereskedő, dohánycsempész volt, édesanyja pedig macedón, illetve macedóniai görög, hölgyünk ott is született a macedón–görög határon, a vonatban... Apja Dél-Amerikában fejlesztette tovább a dohány szép nagy tudományát illető ismereteit, ő hívta fel figyelmemet Ernst Jünger könyvére, a legszebb dohányos könyvre is például. Mivel nem tud magyarul, nevét a maga módján értelmezi, a Hunyadiakhoz kötve azt. Ebből kifolyólag magát nemesi származásúnak, arisztokratának tudja. Hiába próbálta Bánszky Mária-Róza barátnőm állandóan figyelmeztetni neve kétértelmű voltára. Húgyocskának, szerbül *Pišačkának* fordítva azt. Én persze csak figyeltem tornájukat. Lévén mindkettőjük regényhősöm, abból az ún. valószínűs, egy az egyben hősök közül. A regényhősök neve pedig, legyenek valóságosak, avagy kitaláltak, különösen Kosztolányi felségterületén, igen lényegesek.

És akkor ott a folyosón, megszólalt Mihály, a maga módján, halkán, szinte észrevétlenül kezdve a Hugyi név, a húgy jelentését elaborálni. Relatív pontosan tudom idézni, mert aztán levélben is rákérdeztem.

A húgy: finnugor eredetű szó, kezdte, a vogul, a zürjén, a szamojéd-szelkup stb. csillag értelemben használja. A magyar is! Főleg az Árpád-korban lánynev volt, az első adat rá ez: „*et aliam puellam concessi Cepa, Mahal, Hugdi, Aiandue*”.

Ez négy leánynév 1141-ből, ahol a Hugdi Hugyi változatban ejtendő. És mindenütt csillag értelmében használatos. A 16. századtól kezdve kikopik a közhasználatból ebben az értelemben, de nyelvjárásokban ma is megtalálható: Kaszahúgy = Kaszáscsillag, az Orion csillagképe, Kaptárhúgya = Fiastyúk csillag. Az *Új Magyar Tájszótár* népnyelvi adatot tart számon: húgyozik a szeme = hamisan ragyog a szeme. Tehát semmiképpen nem azonos a vizelet szóval, hanem a régi magyarban a csillag neve volt ez. Megjegyzendő, hogy egészen sokáig a népnyelv megőrizte a csillagvizsgáló szót húgybanező változatban ...

Ez volt tehát az a pillanat, ezek azok a szavak, amelyek által elemeltettem, kiemeltetem a halál holddudvarából. Majd csak jóval később, először pillantva fel éjnek idején az égboltra, döbentem rá, ott akkor, a klinika folyosóján Mihály nekem a költészetből is leckét adott.

Alig vártam az alkalmat, hogy ismerősünknek, hősnőmnek elmagyarázzam neve tudós barátom által való értelmezését. Azt hittem, ujjongani fog. De nem. Nem, mert eddig számomra még értelmezhetetlen módon, ehhez még egy tudós barát szükségeltetne, illetve újra meg kellene tárgyalnom a dolgot Iliával, noha fogalma sem volt nevének jelentéséről, magához a húgyhoz misztikus mód mégis

kötődött. Villájának, amit Palicsfürdő utcaseprőjétől vásárolt meg, gyönyörű teraszán barátnőivel rendszeresen teázik, csak filmekben, Resnais filmjében, példának okáért, látni ilyen szertartásos teázást: saját vizeletüket isszák.

Azóta, ezt csak most vettem észre, ahogy Iliáról kezdtem írni, ismét fel-feltűnik asztalomon, Flamarion, Vass József Minta-Antikváriuma és Könyvkereskedése által, 1898-ban kiadott, *Népszerű csillagászata*, amely kiscserkész korom után, már gimnazistaként kerülhetett a tulajdonomba.

Ám a dolog, esetünkben a húgyba nézés, számomra továbbra is sokkal összetettebb, ugyanis egy napon Cziprián Falconetti barátom (nagyapja olasz, nagyanyja lengyel volt, nagyapja vasutat építeni jött Palicsra, nagyanyja fürdővendégként) azt kérdezte tőlem, tudom-e én, hogy létezik egy *Horgos* nevű kisbolygó? Nem, mondtam. Akkor Cziprián azt mondta, ő együtt dolgozott a kisbolygó felfedezőjének édesanyjával a horgosi paprikafinomítóban...

Persze nemcsak regényhőseim nevét illetően segített, irányított el, világosított fel Mihály, hanem saját nevemet illetően is. Mert lám, nem csak a regényhősök, a regényíró neve is hasonló módon változik át, no de erről már beszéltem máshol, nevezetesen a *Disznósírban*. Most csak azért utalok rá, mert az a nevemet illető levél is szakasztott ilyen volt, mint ez, a húgyba néző. Ilyen csodálatos kis filológusi esszé. Ez a műfaja tulajdonképpen Ilia Mihálynak. Ez a pazar minieszé, ami például Hubay kisműfajával, amiért Sava Babić is annyira lelkesedett, tart némi rokonságot, és hol leveleiben formálódnak, hol a *Bárkában*, hol a *Forrásban* jelennek meg.

Most, amikor Ilia visszahúzódó, szerény, halk természetéről, Bálint Sándor szavával, tartózkodó méltóságáról szoltunk, éppen most kell megemlíteni az ő hihetetlenül határozott előrelépéseit, állásfoglalásait is. Azt, hogyan tűnik át kis esszéiben visszahúzódó szerénysége nagy előrelépő-előremutató, párját ritkító magatartássá.

Most már tényleg csak még egyetlen példát említenék. Ami szeretett szülőhelyét, Tápét illeti. De ami Ilia egész tápai-turk magatartását, a politikához, mint ő mondja, az emberiség génhibájához való viszonyulását mutatja fel csodálatos módon. Igen, ez a visszahúzódó, szerény ember a legmerészebb is ugyanakkor. Tápéről írt kisesszéje Adyn keresztül vág kruciális kérdésünk szívébe.

Ady ugyanis Pusztaszer kapcsán a tápaiak mellé állt. És ezt Mihály kellő pillanatban felmutatta nekünk. Ady a vidéki kisvárosokat figyelő különös adottságáról Tornyáival foglalkozva figyeltem fel először, amikor is Párizsból írást küld hódmezővásárhelyi újságuk részére.

A különös az, hogy én már Mihálynak a *Tápé a világ közepe* című kisesszéje elolvasása előtt, Kosztolányi tárcájának köszönve, meggyőződtem arról, hogy valóban a közepe. Kosztolányi ugyanis kiszállt a helyszínre. És egy kis tárcariportban leellenőrizte a dolgot. És úgy találta: valóban a világ közepéről van szó. És én ezt minden további nélkül elhittem neki. És aztán annál nagyobb volt Ady cikkének hatása.

Áttekintve Tápé irodalmi visszhangját, Ilia így folytatja: „*Számomra a magyar irodalom tápai visszhangjából a legkedvesebb Ady Endrée volt, aki 1907. szept. 17-én a Budapesti Naplóban országos hírt adott Tápénak abból az alkalomból, hogy a falu nem küldött delegációt Pusztaszere Arpád halálának ezredik évfordulójára. Adytól idézem:*

»Legendás turk ősünk, vezériünk, Árpád Pusztaszer helyett, ahol megidézni próbálták, Tápén, itt a szomszédságban jelent meg. Eljött azokhoz Árpád, akik Szvatopluktól, Zalántól, s a többi nem hiteles személyektől elvették ezt az országot. S Tápénak a kupaktanácsában, egyszerű magyarok száján az országfoglaló magyarság, tehát Árpád keserű igazsága szólalt meg. Nem megyünk Pusztaszerre, az urak ünnepére, nem megyünk. Ha Árpád apánk tudta volna, sohasem hozott volna ide bennünket. Ünnepeljenek a római pápa magyar püspökei, akiké lett Pannóniáért fizetett aranyos nyergen és féken kívüli a föld, a víz, a fű... Így beszéltek, de mindenesetre így gondolkodtak Tápé magyar és bölcs parasztjai, akiknek Árpád Tápén és mindenütt, ahol még nem Amerikában lakik, a magyar paraszt megőrzött valamit az Árpád-hagyományokból. Ezt az országot ma még talán meg lehetne változtatni. Árpád és Tuhutum országát meg lehet csinálni. De csak akkor, ha a tápéi esküdteknek több szava lesz, mint az újságfrázisokkal táplálkozó, úri szolga tápéi jegyzőnek. Ha püspökben és grófbán belegázol Árpád és Tuhutum méltó utódja: a büszke magyar polgár és még büszkébb magyar munkás.«

Nehogy azt higgyük, hogy Adyval elszaladt a képzelete, és újságírói túlzással idézte meg a tápai történetet, folytatja Ilia Mihály.

A Szegedi híradó 1907. szept. 15-i számában riport jelent meg ezzel a címmel: Árpád és Tápéi magyarok. Ady is innen értesülhetett a tápai vétőről. A riport szerint Bonyhai Sándor tápai jegyző az esküdtek és elöljárók elé terjesztette a pusztaszeri ünnepségen való részvételt. A jegyző előterjesztése után pedig egymás után emelkedtek fel a szónokok: Dusi Ferenc, Geczi János, Simó Sándor, Lukács István és azt fejtegették, hogy a közpénz nem arra való, hogy az uraknak sorfalat álljon. Árpádnak már szobrot emeltek, hát elégedjen meg vele, mit akar még. Aztán meg azért sem ünneplik Árpádot, mert az urak nem az ő jelöltjüket segítették győzelemre. Az egyik magyarból kitört a keserűség: Minek hozott bennünket ide Árpád. Hátha ott, ahol élünk vótak, jobb dóguk lött vóna. Nem fizettünk vóna annyi adót... Nem hurcoltak vóna a kaszárnyákba, hogy csunya osztrák tiszték komandírozzák őket... Amikor a jegyző a szégyent emlegette, azt válaszolták neki: Nohát vállaljuk a szégyönt, felelték a tápéi magyarok

És egy öreg szittya pedig odahujjantotta: Mönjön ki-ki a saját abraktarisznyájával, de a község pénzéből ne uraskodjék...

Amikor Pusztaszeren egy történelmileg nem igazolható legenda alapján létrehozták közpénzen az Ópusztaszeri Nemzeti Emlékparknak nevezett valamit, biztosan nem ismerték a tápai kupaktanács véleményét, de még Adyét sem."

Lám e kruciális kérdésben is Ő, Ilia Mihály szavai segítettek nekem. Ilia szavai, mondatai, amint azt az idézetből is kihallhatjuk, valami egészen különös hangzásúak, kellemes, meghitt, bensőséges, jóllehet határozott és finom zajuk mintha eddig nem tapasztalt módon érintene bennünket. Sokáig nem tudtam tetten érni, miről is van szó. Első róla szóló írásomban egy, a szobájában látható sűrű szöttes felé tapogattam, e szöttesről beszéltem, a népi ihletésű szöttes gobelini sűrűkéről, a sűrű szín csehovi (Nabokov által interpretált) érintéséről, később viszont, Hermann Ottó novellája és Móra igen jelentős író-, pontosabban, festőregényének hatására is⁵ minden bizonnyal, észrevétlen a pákász került előtérbe.

5 Móra Ferenc, *Négy apának egy a lánya* (A Festő halála új kiadása), Genius Kiadás

A pákászt én a mi zen buddhista szerzetesünknek tudom, mindig óvom barátaimat a keleti tanok majmolásától, még akkor is, ha az látszólag Hamvashoz kötődik, valójában őmiattuk találtam ki, mutattam fel a pákász példáját. Iliát tehát pákásznak tudom, a magyar irodalom pákászanak, és a szögedi szent emberek sorában látom, ott közel Bálint Sándorhoz.

A gyékény, a gyékénymunka, szeretem, hogy így mondják, én is szöveg-munkáról beszélek immár, a gyékény hangjáról van szó, a gyékényszár finom szalagjai, a selyem és a meghasított bélyékény előkészítéséről, a gyékényszövről. (Amit Weöres hallott meg elsőként, jöllehet ő sásnak, sásszövének nevezte Miskának írt szép versében.) Igen, ez a gyékényszövé egyedülálló hangja. A gyékényszövé, a gyékényipar, minek Ilia tudós ismerője, ami számomra többszörösen is fontos, hiszen még a só- és dohánycsempészéshez is kötődik: „A sószállítás, majd a szegedi dohánykereskedelem XVIII. század végi konjunktúrája jelentős szükségletet támasztott az olcsón beszerezhető pakolóedények iránt. A tápaiak szövött gyékényt szállítottak szerbeknek a Bácskába, ezek a szerbek zöldségtermelők voltak, és a fagy ellen gyékénnyel védték a zöldséget.”

Lám, miféle szövetségek voltak és lennének lehetségesek: a zöld közös védelmében!

És így érkezünk ismét az én kisvilágomba, birodalmamba: „A tápaiak, mondja, Palics környékére is elutaztak.”

Sosem felejttem el azt az izgalmat, örömet, ami akkor uralkodott el Mihályon, amikor Boško Krstić íróbarátomat bemutattam neki. Ez a másság idézte izgalom, öröm valamiféleképpen máshová kötődött, mint a divatos, leginkább papírízű másság. A gyékényben fonódott.

És befejezésül. A hatvanas évek legelején, barátságunk első nyarán, Domonkos Istvánnal elhatároztuk, körbejárjuk a szerb és macedón kolostorokat (amelyeket Bizánc című esszéjében Bonnefoy⁶ olyan nagyra értékeli, nem véletlen idéztem tehát fenn kissé hosszabban Kristeva szavait), mire a piacon két nagy gyékényszatyrot – afféle hentesszatyrot vásároltunk⁷, azzal vágunk az útnak...

Emelem itt, most én is, mint Weöres az Iliától kapott szatyrot, emelem gyékény hentesszatyromat Ilia Mihály 80. születésnapján. Hiszen csak most találtott meg az új szavak mellé a Nietzsche által követelt új fül is, amelyről Bartók

---

6 Bonnenfoy *Bizánc*

7 Szajbély Mihály emilje:

Kedves Ottó,

nagyon szép volt, amit felolvastál Ilia születésnapján – és még az jutott eszembe. hogy Flammarion csillagásztanának nálad lévő kiadása talán ugyanaz lehet, amit Csáth is olvasott: „1902. július 31. CSÜTÖRTÖK. Olvasom Flammarion Népszerű csillagásztanát. De szép tudomány ez a csillagászat, az embert boldoggá teszi. Ennek a műnek olvasása közben láttam, milyen küzdelme a Föld, az emberiség, az ezer és ezer évek, milyen hitvány, nevetséges dolog a történelem, az emberek küzdelme, a buta harcok, a vallás és maga az ember a saját kicsinyes belvilágával. Az Erő az úr, az Isten, amely kezdettől fogva van. Ez a hitvallás boldoggá teszi azt az embert, ki nem becsüli saját létét, ki tudja fölfogni a világegyetem óriási véghetlenségét, és aki ezt megérti, fölfogja, azt nem bénítja sem a halál gondolata, sem a pokol, sem a mennyország, az teljes megnyugvást talál az életben, mert saját létét megfejtí. Mi vagyok? Kérni a filozófus. Semmi és senki! Él és légy boldog a tudománnyal, ha tudsz – mert ez boldogít.”

Remélem, rendben hazaértetek és a szabadkai est is jól sikerült.

Ölel, m.

kapcsán Csáth is beszél: fül, amely hallja a gyékényt, a szövegbe szövődő gyékény, a gyékénybe szövődő szöveg puhán, képlékenyen töredező, közvetlen, meghitt hangját.

Köszönöm neki. És Önöknek is köszönöm.

3. Vojnich Erzsébet

*Ott az oltár, a kicsi étkezőben – egy csöpögő csap.
Yves Bonnefoy*

Vojnich Erzsébet egy, a fekete agyú metszőt, Piranezit idéző festő, aki képzelt börtönök helyett kiüresedett, elhagyott gyárak csarnokait festi, kitartó megszállottsággal. Valami csarnokokat, már-már képzelt csarnokokat, tesszük hozzá, közben kissé máris elbizonytalandova. Miközben e kitartó megszállottság mibenlétén tűnődünk. Ez a kitartó megszállottság az ő esetében azért is különösen fontos, mert az elhagyott, akár úgy is mondhatnánk, eltűnt gyárak helyén maradt, üres csarnokok valóban általános, immár a gyártól mint olyantól független jelenséggel bírnak.

Mert elhagyatnak, leleményes könyörtelenséggel kifosztatnak mind a gyárak, eladatnak ócskavasba. Erről a nagytakarításról külön is szót kellene ejteni, egyelőre csak mondjuk azt, hogy azért ilyen sikeres, mert profik: martalócok végzik, és a martalócoknak – akikkel Tolsztoj óta senki sem foglalkozott (gondoljunk a Moszkvát kirámoló martalócok leírására) –, ez az eredeti foglalkozásuk, kirámolni, kisöpörni az elhagyott helyeket. Elhagyatnak, kirámoltatnak, és mi zavartan nézgelődünk, mintha már nem is tudnánk pontosan, mi is hagyatott el, mi is rámoltatik ki. Nem tudjuk, mi volt, mit is jelentett az ember esete a gyárral mint olyannal.

Szóval, maradnak ezek a csarnokok, akárha valami sötét közegben megfelleklett templomhajók. És tényleg, hasonlóan a fekete agyú metsző, Piranezi börtöneihez, időt kapnak időtlenségükben, szintén imagináriussá lesznek, a betonvázakra mintha régi, eltűnt civilizációk vonásai vetülnének, annyira üresek, akkora huzattal, csönddel, olyan akusztikával bírnak, akárha valami fontos, centrális helyek, akárha valami nagyméretű zeneművek foglalatai. Szemünk láttára tűnnek valami mássá, magasodnak valami metafizikus-utópikus, illetve szent helyekké. Parti Nagy, hogy csak egyet emeljünk ki Vojnich Erzsébet jeles értelmezői közül, már megsejtette ezt a momentumot, amikor a falikutakra, mosdókra fókuszált. Tényleg olyanok azok a falikutak, mosdók, akár az oltárok. Úgy kezdenek ragyogni, ahogy mottónkban mondja Bonnefoy, csöpögni... Még nincsenek szekták, akik celebrálni kezdtek volna e csarnokokban, e kutak, mosdók – ezen oltárok előtt, de ez csak pillanatok kérdése, sőt az sincs kizárva, éppen mi vagyunk azok a szekták, hiszen ezek a felmagasodó, kitisztuló, új helyek egyértelműen képzőművészetiek.

Az én szerény kapcsolatam ezekkel a képekkel, csarnokokkal valójában a medencék, lépcsőzetes mélyedések megjelenése után vált szorosabbá. Mintha

e csarnokok, Vojnich össz grafikus-festői sötétségei – sötétségeink, a sötétség maga éppen e kisebb-nagyobb medencékben lapult volna meg.

Még emlékszem, közvetlen a második világháború után, Szabadka belső, teljesen lebombázott részében volt egy valami csoda folytán megmaradt kis park, és annak az egészen kis parknak a közepén egy pici medence. Meleg nyarakon a kiürült városban oda jártunk fürödni, akárha valami idilli helyre. Később a mérnökök a lebombázott helyekkel együtt letörölték ezt a kis medencés ligetet is. De én még mindig pontosan tudom a helyét, lévén, hogy ott most egy frekventált benzinkút található. Akárha csak éppen lefedték volna a kis medencét és bűzös benzinnel engedték volna tele; feleségem sehogyan sem érti, hogy én mindennek ellenére, mégis, miért éppen oda akarok járni fürödni, mert hát hogyan is meséljem el neki, hogy kis barátaim között abban a medencében volt egy lány is: a kéményseprő lánya...

És láttam egyszer, immár egy másik korszakváltás után, az egyik akkortájt elhagyott orosz kaszárnya udvarán, egy kis tavat is. Azt mondták, a távozó szovjet katonák minden gyanús, veszélyes, szállításra már alkalmatlan, kontaminált anyagot e kis tóba dobáltak. Álltam a kis tó partján, és félelemmel elegy melankóliával arra gondoltam, milyen különös, hogy éppen ezekre a kis ázsiai katonákra hárult mind a tudomány elvégezetlen feladata, döntsék el, mit is csináljanak a tömérdek rajtuk maradt veszélyes anyaggal. Mind beledobálták a kis tóba. Így lett feneketlenül az a kis kaszárnyai dísztó, melynek rezzenetlen felszínén éppen mutatkozni kezdtek a mélységek illuminációi, az első csillagok.

Szóval, Vojnich Erzsébet medencéi már az én terepemet jelezték. Noha az elhagyott gyárakat illetően is több mint érdekelt vagyok. Magam is majdhogynem gyáros. Lévén, hogy irodalmi, tiszta költészeti módszerekkel privatizálni próbáltam volt néhányat: átírni őket magamnak, az írás, lám, máris átforrósodó motorjait alásüllyeszteni ama kis hűtőmedencékbe... Igen, az írás motorjaival újraindítani a termelést, hiszen e gyárak termelését mással újraindítani már úgysem is lehetne.

Igen, a medencék már az én terepemet jelezték, lévén, hogy az elmúlt évtizedekben a marinafestészettel, pontosabban az Adria-festészettel foglalkozva, egy napon arra ébredtem, hogy e terepem egyik specifikus részének, a medencefestészetnek, az újkori medencefestészetnek is valamiféle szakértőjévé lettem. Persze medencefestészet nincs, csak én próbálom olykor e gyakori motívumot immár külön festészetként tárgyalni.

Amikor medencefestészeztől beszélek, a Hockney-féle mondén medencékre gondolok elsősorban. Ő a medencefestészet klasszikusa. Illetve, közelebbről, Dado Djurić és Bojan Bem medencéire gondolok még. Amik ugye, egyértelműen mediterrán medencék.

Először is a montenegrói származású, francia festő, Dado medencéit említeném. Dado gyerekkorának konkrét mediterrán tája előtt, a történelmi idő maga után hagyta formátlan anyagot próbálta valami keretbe fogni, például méhsejteket festett, a méhsejtek puha, nem dogmatikus geometrizmusát csúsztatta képei mögé, képeire pontosabban. Aztán pedig volt egy korszaka, amikor pedig hasonlóan Valéry *Mediterrán inspirációi*hoz, nagy, véres cafatokkal teli azúr medencéket festett. Párizsi ismerősünk mesélte, hogy egy alkalommal elvezette válasz-

tékos ízlésű svájci barátnőjét Dado Galerie Jeanne Buchernél megrendezett tárlatára. Aki járt arrafelé a rue de Seine-n (Szenes Árpád is állított ott ki mediterrán ihletésű, ún. delta-képeiből például akkortájt, nem véletlen említem őt, ugyanis Vojnich Erzsébet térfelfogása bizonyos szempontból mintha rokon vonásokat mutatna Szenes élettársa, Vieira da Silva térfelfogásával), tehát aki járt arrafelé, tudja, szűk, egyáltalán nem galériát sejtető udvari bejárat, majd az udvar végében lévő galéria, amely már az udvaron elkezd kiakasztani a képeket, esetünkben a hatalmas kék medencéket... Olyan érzése volt, mesélte ismerősünk, és akkor most Valéry után, Flaubert szellemét kellene megidézni, akárha egy római termába érkeztek volna a császár és kísérete legyilkolása utáni pillanatban... Ismerősünk mesélte, egyszer csak azt vette észre, elmaradt mellőle barátnője. Ide-oda pillantgatva kezdte keresni, amikor is ájultam fekve, a földön pillantotta meg őt.

Az a szlovén–bosnyák–lengyel festő, Bojan Bem pedig ténylegesen is Hockney mondén festészetének közelségéből érkezik. Am Bem is egy mediterrán festő, gyakran él, dolgozik Koperben, de facto a szlovén festészet része, elvben tehát még mindig van felségvize (a felségvíz alatt itt egyfajta menekülési útvonalat, illetve éltető azúrt értek, végső soron festői anyagot), jóllehet ő egyértelműen belgrádi képzőművésznek vallja magát, erős szálakkal kötődik a bizánci mozdulatlanlansághoz, képein, akárha déli kolostorok falai, átforrósodik Hockney mondén világa. Medencéi már-már geometrikusak, jóllehet valójában az ő geometriája is puha geometria. Szabályos medencék, melyek mellett olykor egy fehér kutyát avagy pontosabban: egyszarvúra emlékeztető fehér lényt látni.

Am van még egy kis medencés képe Bojan Bemnek, amely mindegyik közül legközelebb áll hozzám. Gyurmaként felmagasodó sötét hegycsúcs. Zarathustra járhatott tán ilyen magasságokban. És e csúcs tetején puhán geometrikus kis medence. Kicsinek mondom, minden bizonnyal azért, mert madár-, sőt talán még egy azon is felüli perspektívából látjuk.

Nehezen találtam utat felé. Jóllehet út oda fel nem is vezet. A megoldás felé mozdulni egy kevésbé ismert David Fridrich-kép segített volt. Magas legelőket látni, amelyeken valami kékes körforma sejlik. Nem tudjuk, mi az, nincs rá szavunk, a képet illetően semmi információnk. A delelő nyáj hagy olykor maga után ilyen nyomot, illetve a cirkuszosok sátra. Avagy talán, tapogattam tovább, egy felhőn keresztül látott tengerszemről van szó, egy elejtett, monoklilencseforma tengerszemről... És attól kezdve én mint egy tengerszemmé emelkedő (tisztuló) medencéről beszéltem Bem kis képéről. Egy medence, amihez talán csak az Istennek van köze. Nem tudjuk. Semmit sem tudunk, hiszen csak felülről megközelíthető. Alulról, mondtuk, megközelíthetetlen. Ahogy valójában az eltűnt civilizációk képződményeit sem tudjuk megközelíteni, legfeljebb csak turistaként.

És itt ezek az ismeretlen civilizációk elhagyott lépcsőzetes, medenceforma alakzatokkal teljes építményei, templomai, medencéi, termái, tengerszemmé tisztuló, elérhetetlen medencéi vezettek vissza bennünket Vojnich Erzsébet üres tereihez, csarnokaihoz, medencéihez. Mert egy már-már ismeretlen civilizáció építményei ezek is. Hiszen semmit sem sikerült megtudnunk rendeltetésükről, ürességük mibenlétéről, semmit árva kis medencéiről. Jóllehet valami hason-

ló hatással vannak rám, mint Bem ama kis tengerszemmé tisztuló medencéje, amelyhez immár csak Istennek van köze. Olykor fürdik benne, mondom, és a szépíró máris szeretné részletezni ezt a fürdőzést, jöllehet nem tudja részletezni, legfeljebb ha nem a kéményseprő lánya felé tapogatva...

Mindenféle elpárolgott fáradt olaj, szurok és kátrány, mindenféle nehéz vizek ülepedtek e kis medencék aljára, korom és hamu. Akárha a metafizikum érinthető valós anyaga maga. Egy civilizáció – különös mód éppen a mi civilizációnk –, amelynek csak árnyéka van, de magáról a civilizációról, noha egy civilizáció sem mutogatta ennyit magát, egy civilizáció sem beszélt ennyit magáról, semmit sem tudunk.

E sötét, nehéz anyagok medencéinek, akárha e medencék tárolta nehéz árnyak, az árnyak metafizikus anyagai, első pillantásra immár alig észlelhető alkímiajának művésze Vojnich Erzsébet. Pillanat kérdése, e kis medencék sötétségei mikor idéznek elő, akárha a sötétkamrák előhívó tájjai, ismét hasadást. Ám most már pozitív képhasadást. Mikor jelenik meg e kis árva medencék alján e hosszú, szinte megszenvedett, a melankólia keserőségeivel is teljes sötétség után a szín mint olyan. Egy csöpp sienai barna avagy vörösbarna umbra. És akkor már egy lépéssel közelebb kerültünk ama fürdőzéshez...

Máshol emlegettem már, hogy a szabadkai csipkegyárat is megkíséréltem a tiszta költészet módszereivel privatizálni, mármint megvenni 1 euróért. A dolog még függőben van, tenderek satöbbi. Ám a minap fiam azt találta említeni, a csipkegyárban filmeznek éppen; egy idős, 90 éves „csipkeverőt” visznek vissza a helyszínre, aki egész munkakorát e gyárban töltötte volt. A gyár persze már nem dolgozik, jöllehet még látni egy-két gépsor maradványát, de napok kérdése, azt is eladják ócskavasba. Ám a csipkés bácsit követve, némi tiplábolás, keresgélés után, egy kis, sivár szobanagyságú teremben mégis találtunk néhány dolgozó nőt. Akárha e gyárak misztikus mód túlélő szellemeit, sorsunk párkáit. Gézt, fáslit készítettek. Talán régi és még ránk váró sebeinket kötözendő. Azt is említettem már, hogy a csipkegyárak valójában hadiüzemek, a csipke, holmiféle csipkés szegélyek készítése csak fedőfoglalkozás, ha közeleg a háború, elsőként állnak át, kezdik készíteni a gézt, a fáslit. És hogy ez egyáltalán nem ártatlan dolog – ergo a tiszta költészet sem ártatlan dolog –, azt egyik a csipkegyárral valamiféle nexusban lévő hadügyminiszterünk halála is bizonyítja többek között...

Na már most, ez alkalommal nem az üres csarnokok, a csipke itt-ott felfedezhető nyomai, e misztikus kis szobák voltak rám legnagyobb hatással, hanem a gyár udvarán egy elhagyott, árva medence teljesen váratlan elének kerülése. Visszahőköltem – Vojnich Erzsébet talán már járt itt előttem?!, kérdeztem zavartan, hiszen éppen elkezdtem székesfehérvári kiállításának egyfajta lépcsőzetes megnyitászövegén gondolkodni. És e medencét, hogy a valótlan valóságot még egyértelműbben bebillentse játékunkba, már ő, Erzsébet festette ide. Persze, ezt csak most láttam, ő festette azt a gézzel teljes csupasz, még Váli szobáinál is csupaszabb kis szobát is.

Fiam leküldte a medencébe a 90 éves csipkegyári munkást, a csipke proletárját, meséljen magáról a medencéről. Azt mondta, munkaidő után, tavasztól őszig

itt strandoltak, ha nem mentek ki Palicsra, ha nem utaztak le éppen az Adriára, mert a csipkegyárnak az Adrián, Rovinjban is volt nyaralója... Néztem az idős csipkemunkást, a csipke proletárját, és azt vettem észre, hogy a medence oldalán vörös festéknyom csorgott végig. Alig nagyobb egy ecsetvonásnál. Ám éppen ezért, annál intenzívebben. Vér?! Nem, minden bizonnyal csak festettek benne valamit a színházások, kosztümöt, kulisszát, ugyanis azt elfelejtettem említeni, a lebontott Szabadkai Népszínház raktárát, könyvtárát, sőt próbatermét is ideiglenesen ide, a csipkegyár üres csarnokaiba helyezték. Egy kamuflált hadiüzembe. Egy kialudt civilizáció csarnokaiba. És a kosztüm- és kulisszafestőknek jól jött, akárha egy talált tárgy, a kis medence.

Lám, mondtam, ez a kis üres, sötét medence még használatban! Ki gondolta volna, hogy éppen itt – egy medencében!!! – dolgozik korunk legizgalmasabb színháza?!

Talán akkor, gondoltam, Vojnich Erzsébet kis, sötét medencéi is dolgoznak. Csak meg kell találni titkukat. Ahogyan Parti Nagy zseniális szimattal már meg is találta valójában. Meg, Vojnits Erzsébet vizein inzisztálva, az üresség szelíd úszómestereként dolgozva vízképein, Enterivel, a teremőrrel csevegve közben.

Azért lokalizáltam bizonyos dolgokat ide, felénk, Szabadkára, mert Vojnits Erzsébet is innen származik (ahogyan Váli is például, meg hát nevét illetően Krajcsovics is), valahonnan a Baja és Szabadka közé eső térségből. Bunyevácországból. Volt egy jó nevű archeológus barátom, aki szenvedélyesen gyűjtötte a régi, helyi fotókat, teljes gyűjteménye volt például a Vojnich-nemzetségről. Egy monumentális nemzetség. Amely valahonnan az Adriáról érkezett, a sós víz, a forró kő mellől, sőt, egy kis túlzással azt is mondhatnánk, dalmátok, ám talán éppen ezért, senki sem tudta úgy megbecsülni, úgy művelni a földet, mint ők. Még ma is, ha Bajáról Szabadkára utazunk, megdöbben bennünket a művelt, minőségi földtáblák látványa.

És mi más is lenne a fogódzóm, mint az a vonatkozás, amikor Vojnits Erzsébet csarnokaiban, medencéiben a sötétséget érintem, amikor egyértelművé válik, mögötte ott pulzál valami... Pillanat kérdése, hogy ez a fenekére lapult sötétség, a tömördek kontaminált üledék, mindenféle könnyű és nehéz vizek negatívja, az ő speciális képzőművészeti alkímiája, melankóliájának mindenféle keserősége, mert e monumentális csarnokokat is értelmezhetnénk a melankólia csarnokai-ként, afféle képhasadást idézve, átszakadjon. És egyszer csak ott találjuk magunkat azon az említett tengerszemmé tisztuló – magasodó medencénél. Illetve hát a Mediterráneum csodálatos kis beltengerénél.

Parti Nagy tényleg zseniálisan érezte meg a víz, a tenger, ahogy ő mondja, a vízesemények közelségét. Éppen csak hogy nem nevezte meg az Adriát, jöllehet meg is nevezhette volna, hiszen nyaranta rendszeresen éppen arrafelé úszik, ahonnan a bunyevácok állítólag származnak, Korčula környékén. Nem tudta, hogyan is mondja ki, noha számomra valamiféleképpen már ki is mondta azt, hogy Vojnich Erzsébet valójában egy mediterrán – egy adriai lény. *„Egy falikút másik vége mindig a tengernél van, írja Parti Nagy, mindenki onnan kapja a vezetéket... Nézzem meg, mondja Parti Nagy Enteri nevű teremőre, minden ecsetvonás apró hullám-*

zás, fodrozás, minden Vojnich-kép remeg a nagy-nagy nyugalomtól, melyet egy baljós föld alatti turbina táplál. Fekszik tehát a tenger szuterénjében...”

Erzsi újabb képein a papír, a vászon, az a nehéz, sötét anyag maga kezd gyűrődni, frottázként formálódni, építkezni, akárha a grafitrudak, grafitkefék véletlen otffelejtődtek volna a kiemelt reaktorok helyén, s most újra beindulva, valami izgalmas, hol monumentális, hol gyöngéd képi kalandba kezdenének. És immár mintha valami más, kevésbé geometrikus szerkezetű, már-már meseszerrűen fantasztikus építmények sejljenének, amik talán azt mutatják, ami a gyárak, eróművek előtt volt, ami majd talán a gyárak, eróművek után lesz... Egy csupasz szobát, ahol valami gézszerű anyagot, avagy ismét egy kis színecskét, sienai barnát, vörösbarna umbrát, avagy saját azúrt állítanak elő, igen, egy csupasz szobát avagy mesepalotát...

Az egyik ilyen építményben magam is jártam, hogy úgy mondjam, gyakran előfordultam.

Az történt ugyanis, hogy az utóbbi években valamiféleképpen, már-már misztikus mód, sokat beszéltem egy szabadkai házról. Tito perzsa nagykövete lakott az egyik lakásában, azt is említettem, Kurtág György olykor náluk komponált. Ott nem messze Csáth szülőházától, pár házzal a Szellemelek utcájától, szemben a lassan kettérepedő bácskai Notre Dame-mal, ahol Kosztolányi és Csáth ministrált volt, pontosan szemben a püspöki palotával, melynek egyik furcsa könyvtárosához érkezett volt olykor Pilinszky... Egy napon arra döbentem, hogy noha szokatlanul sokat beszéltem e házról, sosem is mondtam ki a nevét, azt, hogy valójában ez a nagy, monumentális építmény nem más, mint az egyik Vojnich-palota...

Ha az ember először beszél egy festőről, innen-onnan közelít, messziről indul, régi, kihordott eszközökkel, (költői) kategóriákkal próbálkozik. Így vagyok én is, állandóan úgy éreztem, csak közelítek, keringek, még ha lépcsőzetesek is ezek az én kerengőim (csak most látni, e gyáracsarnokok is tele kerengőkkel), jöllehet én eleve festőnk közegében szerettem volna ringatózni, lebegni.

Asztalomon előző munkákhoz használt papirosok, könyvek, köztük egy gyakran félrecsúszó fekete könyv. Nemrég vásároltam a kisállatpiac ócskás bordúrijén, ahol éppen egy füstszagú filozófiai könyvtárat árusít ki néhány novibazari roma fiú, szinte ingyen. (Lám, a filozófia is a gyárakkal kerül az ócskapiacokra, depóniákra.) Eckhardt Mester traktátusainak és prédikációinak könyve. Kezembe vettem, a szalagnál kinyitottam. És máris a lélek edényéről való elmélkedésnél találtam magam. Igen, itt kell majd kezdenem következő írásomat, gondoltam. Attól a pillanattól, amikor is az ürességek eme építményeiben, medencéiben a végtelen kitarított árnyak, a melankólia, a szenvedések sötét keserőségei egyszer csak azt mondják-mutatják, hogy ők valójában a lélek – a megszenvedett fények-színek aranyedényei. Azt, hogy ennyi időt kellett eltölteni, ennyi időt kellett kibírni a sötétségek birodalmában, eddig kellett visszafogni az olcsó, mérges színeket (melyektől nem egy vendégmunkás vakult volt meg a nagy, neves festékgyárakban), hogy immár itt-ott szépen átvérezhessék a gézszerű képet...

Ezt a szép, szédítő akusztikájú székesfehérvári tárlatot, akárha egy új, más, színekkel átszakadni látszó fürdőszezont, a lélek ama kis aranyazúr beltenge-

rében, ezennel megnyitom. Döntsék el Önök, ki is fürdőzik itt, Isten-e avagy a kéményseprő lánya.

4. Tóth Menyus-megnyitó

Egy régi fürdővárosban, Magyarkanizsán születtem, mostanság pedig Palicson élek, melynek tavában Savoyai Jenő, a zentai csata után, 1697-ben megfürdette katonáit, ahol 1848 táján például már rendes gyógyfürdő működött volt. Ezért élem meg talán intenzívebben a szegedi tanyákból elkülönülő község, 1970-től nagyközség, 1989-től várossá előlépő Mórahalom, illetve az 1964-től folyamatosan épülő Szent Erzsébet nevű gyógyfürdőjének csodáját. Azt különösen, hogy a szó szoros értelmében egész Szerbia oda jár fürödni, tisztálkodni, oda a két fürdőváros lakói, a magyarkanizsaiak és a palicsiak is. Ilyen még nem volt, hogy egy ország a másik országba jár fürödni, tisztálkodni. Én nem tartozom a Mórahalmon rendszeresen fürdőzők közé, noha olykor azért veszek egy-egy meleg fürdőt, ám gyakran utazgattam arrafelé, hol Tompa, hol Domaszék, hol meg éppen Ruzsa felé tartva, amióta pedig megnyílt a Királyhalom–Ásotthalom határártjáró, havonta egyszer-kétszer elrobogunk mellette. És én közben lesem, bámulom a Homokhátságból felmerülő csodát.

Lassan már 5-6 éve is lesz annak, hogy egy Mórahalom előtti különálló épület, tanya csupasz, néhány óriás szalmagurigával jelölt udvarán, akárha regényhősök laknának ott, gondoltam, egy magános fehér szamarat pillantottam meg. És mivel már régóta szeretnék egy fehér szamarat, elkiáltottam magam. Jutka feleségem lelassított. Néztük soká a fehér szamarat. Aztán egy alkalommal be is merészkedtünk a tanyára, előjött egy ember (akárha egy olyan regényhős jött volna elő), olajos kóc volt a kezében – egy pillanatra úgy bámultunk mind a hárman arra az olajos kóc csomóra, akárha a világ titkos szubsztanciájára –, megkérdeztük, eladó-e a szamar. Meglepődött, lévén, hogy ő meg biztosan azt gondolta, mi léptünk elő valami regényből. Nem eladó – mondta. Lesz-e kicsije? – kérdeztük. Azt mondta, nem kanca. De azóta minden alkalommal lelassítunk annál a tanyánál. Nézzük a fehér szamarat. Hozzá tartozóink, barátaink is ismerik már. Mesélik, ők is mindig lelassítanak ott. Ők is nézik a fehér szamarat.

Egy ilyen utunk alkalmával Jutka, megpillantva a kis, nyugis mórahalmi posta irodáját, azt mondta, megállunk, szeretne feladni néhány levelet, te addig, tette hozzá, sétálj egyet.

És én sétálni indultam Mórahalmon. Bejártam a fürdő környékét, kíváncsi voltam, hogyan hegesztődik a tanyavilág maradványaihoz, belestem ide-oda. Néztem, hogy halad a GÉP PARK, hogyan a LOGISTIC CENTER építése stb. És akkor megpillantottam a mórahalmi könyvtárat.

TÓTH MENYHÉRT KÖNYVTÁR, írta.

Gondoltam, benézek. Valamiért kíváncsi lettem, milyen is a mórahalmi könyvtár. Amit ráadásul egy festőről, egyik kedvenc festőmről neveztek el. Egy tanyavilág, egy kisközség, ahogy szoktam volt mondani, fájkiskösség, valójában közben immár éppen hogy nem fájkiskösség, hanem egy fürdőváros könyvtára.

Benyitottam. Kellemes nyüzsgés, többen voltak benn, mint vártam volna. Leültem, az egyik polcra találokra kihúztam valami könyvet. Olvastam néhány mondatot. Majd adaptálódva, megnyugodva, nem kérdezik, mit keresek, nem molesztálnak, mert hát, ha megkérdik, mit keresek, mit akarok, zavarba jöttem volna, azonnal gyanúsnak tűnök, lassan felemeltem a fejem.

És szemben a falon egy fehér Tóth Menyhért-képet pillantottam meg.

Jó volt váratlanul ilyen közel kerülni egy Tóth Mennyhért-képhez. Jó volt hirtelen a kép közegében, fehérségében (szeplőtelenességében, hát igen, Tóth Menyhért egy szeplőtelen festő) találni magam. Hasonló érzés volt ez, mint gyerekkorunkban, ha álmunkban a hideg meszelt falhoz ért az orrunk, és hirtelen feljeddünk, szinte tágra meresztett szemünkbe hatolt a meszelt fal szeplőtelen enformele...

Noha jól tudtam, Tóth Menyhért Mórahalmon született, addig egyszer sem kötöttem hozzá, talán a rapidmód fejlődő fürdő zavarhatott meg; Miskéhez kötöttem én is egyértelműen.

Jó volt a képpel. Mintha a beteg lábú festővel üldögnék ott, valami párolgó medencében, gondoltam, úgy valahogy, mint a sokban rokon Román György *Csavargó fürdője* című nevezetes (Berdát idéző) kitűnő festményén látható. Még az is jó volt, hogy a fehér azon a könyvtári képen még inkább csak oltott mész volt, még nem az a tóthmenyusi fehér anyag, amellyel szinte világhírnévre tett szert, amelyről immár a festékgyárok is tudnak. Nagy megkönnyebbülése volt a magyar képzőművészeti kritikának Menyus bácsi eme fehér nyitása, pontosabban az, hogy mindenestül modernné tudott lenni; így minden komplexus nélkül értekezhetek immár róla úgy, hogy semmit sem kellett feladni előző nézeteikből, vagy hát, ha igen, legalább észrevétlen teheték. Én is örültem ennek. Jóllehet én, lám, milyen különös, a korábbi, hogy úgy mondjam, oltott mészre emlékeztető, világosabb anyagát is ugyanúgy szerettem. Olykor korai, még az 50-es évek végéről érkező, monumentális figuráit is a fehér képek közé soroltam. Ugyanis valójában nem is tetten érhető a fehér megjelenése. Szinte a kezdetektől jelen van. Ott a szecessziós vonalakból maradt világos, gesztuális, fehér hullámmásban-kigyózásban a korai monumentális, mitikus figurák testén, felületén, akárha a futóhomok mozgását figyelnék, hiszen tényleg a Homokhátságon vagyunk, afféle homoksvatagban... Ez már akkor is nagyfestészet volt, teljesen szinkronban, mint Gaál József megfigyelte, Permeke vagy az art brute bizonyos képeivel, akár ezt is kiállíthatták, felfedezhették volna a világban. Vessünk pillantást például az 1950-es *Fejre*. Fehér kép. Ám a szemében ott villan-lobban az a valami, ami majd a 60-as évek nagy, szerintem legfontosabb korszakát jelzi.

A *festő (Piktor)* az egyik kedvenc Tóth Menyus-képem. Izgalmas lenne a *Tojásfestővel*, a *Gyümölcsös kosarat tartó nővel* és például a *Pingálók*kal összevetni, pontosabban egybelátni, annál is inkább, mivel minden bizonytalanságot elhárítva a helye, mint a többi, számomra legfontosabb, az 50-es évek végén és a 60-as évek elején festett fehér, jóllehet izgalmas színességekkel jelző, villanó-lobbanó képek társaságában, amilyen a *Gyűrű asszony*, a *Szemüveges férfi*, a *Jó barátság*, a *Táj pávával*, az *Olvasó lány*, a *Kapáló*, a *Lány tányérral*, a *Keletkezés*, a *Mackógyerek*, valamint az *Állatok öröme* például. Ezek már egyértelműen fehér képek, a színes jelzések akárha csak a fehérséget volnának hivatva kiemelni, felfokozni, igaz, a fehérség

pedig a színes jelzéseknek, villanásoknak-lobbanásoknak biztosítana teret, akusztikát, jöllehet erről is, arról is a festészetet magát jelentik. Igaz, a szintetikus képek nagy fehérségben is ott ezek a színes jelek, villanások-lobbanások. Elég megemlíteni a *Táncolók* közötti vörös csíkot például. Sőt, a korábbi képeken is fellelhető mindez. Gondoljunk például az 58-as *Kalocsai táncra* vagy az 59-es *Őnarcképre*.

A *festő (Piktor)* hihetetlenül kecses mozdulata. A daloló pemzli. Akárha egy daloló, sárga tarajú, zöld madár, avagy egy sárga-zöld virágszál. Majd a pemzli felfutó, kubisztikus, elvont spirálnyoma a falon. Nyoma a mindenségben. A tojássárga boldogsága. A fehér képen a minimális fekete részletek: a zseniális mód megkapart fekete haj és a piros kendő minimális bravúrja, ezek a részletek külön írást érdemelnének. Az ecset fekete nyele és a derekát megtámasztó fekete vonal. A kissé nagyobb kék ruhafelületre is mintha tojások lennének ütve. És az arc csodája. A fekete haj említett vékony holdkaréja tartja a fehér koponyát, amelyen a sárga orrtól sárga csipkéződés indul. És a legfontosabb, a palettaként szolgáló kis, patinazöld lábú sámli sejlő négy festékgomb. A rózsaszín. Az okkerek, amelyek a nő mellén arany talléroként tükröződnek. És a halvány kéklila. Amire a jobb sarokban, egészen fenn, rózsaszín felhő alatt egy talán az arany tallérokra rímelő labda avagy Nap, ha nem éppen a telihold és a holdkaréj egyben... Amilyen izgalmasan, összetetten, szabadon és virtuóz mód van megfestve a figura, olyan izgalmasan, összetetten, szabadon és virtuóz mód van megfestve a kép zöld lábú kisámlítól felfutó jobb oldala is. A kéz, mint jeleztem, a melodikus gyengédség maga, viszont a szétvetett lábak valami komoly energiát, elszántságot jeleznek. Egyszer majd újrakezdem a kép leírását, határozom el máris.

A *festőt* mint olyat nekem két művész tudta legizgalmasabban leredukálni, jellé emelni: a zágrábi Tartaglia, aki egy méltóságteljes, egy intő, egy összpontosító finom karmesteri mozdulatot különített el; valamint a Párizsban élő, az Adria mellett született szerb festő, Omčikuš, aki pedig a világvárosi építkezések piktorát, az épületfestő figuráját különítette el, emelte általános érvényűvé.

Menyus *Piktor*át ott látom közöttük. Mindig elérzékenyülök, majd szinte ujjongok, ha látom ezt a képet. Sosem gyengédebben visszavont festékeket, festékgombokat. Ezekkel a gombokkal aztán felgombolható az ég fehér háttérre, fel a sivatag, fel az összes életet adó, avagy lisztbe ütött tojás. Ilyen minőségű halványkékje, rózsaszínje még Pascinnek, a párizsi bordélyok csodálatos festőjének sem volt. Mennél halványabb, annál intenzívebb gyengédségében. A figura pedig annál trabálisabb.

Aztán ott Mórahalmon, észlelvén, könyvtári, képirói inkognitóm senki sem veszélyezteti, körülnéztem. És még két-három fehér Tóth Menyus-képet találtam. Úgy gondoltam, e képek állandóan ott vannak, jöllehet az sincs kizárva, éppen valami szerény Tóth Menyhért-tárlatra tévedtem be. Milyen csodálatos ez: a kis tanyasi könyvtár, amely immár nagyvilági, nemsokára akár mondén fürdőhely könyvtára, egyben a szegedi tanyavilág (Szegedi tanyák) világhírű szülöttjének képtára is. Így, észrevétlen, természetesen. Később, amikor egyszer ismét viszszeramerészkedtem, és már csak egy Tóth Menyus-képet találtam, igaz, annak is nagyon megörültem, kisült, valóban tárlatról volt szó, és csupán ez az egy jellegzetesen összemarkolt, bögrébe helyezett fehér virágcsokor az övék. De annak is

megörültem, hiszen én egy másik fehér virágcsendélet kedvéért már évtizedek óta egészen Győrig eljárak. A Kolozsváry-gyűjtemény Fehér (fehéren fehér) törött szárú virágcsendéletéről van szó, amelyet a nagy fotós, Kertész *Tulipe melancholique* című fotójával párosítottam magamnak. Most, ott a kis könyvtárban is az volt az első reflexem, azonnal el kellene utazni Győrbe, Menyus törött virág-szálához, ami ott Vajda- és Román György-képek között látható. Szeretném, ha a *Forrás* szerkesztősége, amely a maga módján már-már egy Tóth Menyhéltre szakosodott intézmény, számai gyakran Tóth Menyus-füzetek, -közlönyök, rendezne egy látogatást ahhoz a fehér virághoz. Persze, azt talán mondanom sem kellene, a mórahalmi könyvtárba is ellátogathatnának. Milyen szép lenne bizonyos időközökben három-négy Tóth Menyus-képpel beszélgetéseket rendezni ott.

Máris hallottam magam, amint Menyus édesapja paprikamolnárságához, faoltásához, kosárfonásához kötődő majoránna természetéről beszélek, mint par excellence festészeti problémáról. Palicsi vegyész barátom egész munkakorát a horgosi paprikafinomítóban töltötte, ha vele beszélgetek, akkor is mindig úgy érzem, par excellence festészeti kérdésekről tárgyalunk. Arra gondoltam, vegyész barátomat is elhoznám magammal azokra a könyvtári beszélgetésekre, Mórahalmára. És persze, ha például a *Paprikavivő* című képről beszélgetnék, Bálint Sándor paprikakönyvéből is olvasnánk szemelvényeket... Sosem értettem, az ún. nagy népi írók közül miért nem írt senki, se Illyés, se Veres Péter, se Németh László, se Erdei Ferenc valami vastag könyvet, monográfiát Tóth Menyusról. Az ő számukra valamiért csak Szőnyi volt a festő; különös, még Márai számára is, hiszen ő sem írt egyetlen egy másik magyar festőről sem. Olykor úgy érzem, még Hamvas is sokat tanulhatott volna tőle a természetet, de a festészetet illetően is, hiszen Menyus majoránnatermesztése, paprikaismeretei sokkal, de sokkal valóságosabbak, izgalmasabbak, mint Hamvas méhese, cseresznyeszedése, amit én persze szeretek, de hát az azért mégiscsak másodlagos élménynek mondható. Valami olyan nagy trouvaille-ra gondolok, mint amilyen Füst és Kosztolányi írásai voltak Nagy-Balogot illetően.

Még az jutott ott, a mórahalmi könyvtárban bóbiskolva eszembe, hogy én először Herceg Jánostól hallottam róla. Együtt dolgoztunk az Újvidéki Rádióban. Lementem vele a stúdióba, segítek szalagra venni penzumait. Egyszer csak azt hallottam, valami festőről beszél páratlan lelkesedéssel, akinek én, a Rádió képzőművészeti kritikusa, sosem hallottam a nevét (hiszen a magyar festők közül azelőtt ő is inkább csak Egryt emlegette). Jócskán zavarba jöttem. Ki ez a festő?, kérdeztem tőle zavartan, ahogy kijött a stúdióból. És akkor mondott róla néhány mondatot, majd hozzátette: Konjović (Rouolt és Soutine közelségéből induló, Czóbel és Tihanyi Lajos párizsi barátja, akinek éppen akkor nyílt tárlata a Grand Palais-ben) is igen nagyra becsüli. Nemsokára megkért, ha lányomhoz utazok Pesterzsébetre, vigyek el egy levelet Tóth Menyusnak...

Na, kérdezte Jutka, ahogy akkor, a könyvtár felfedezésekor, beültem mellé a kocsiba: mit láttál? Tóth Menyhért-képeket, mondtam. Hol?, kérdezte. A Tóth Menyhért Könyvtárban, mondtam. Úgy hívják?, kérdezte csodálkozva. Igen, mondtam, itt született. Milyen szép, mondta, hogy így hívják. Nem hiszem, tette hozzá, hogy sok könyvtárat neveztek el festőről a világban.

Akkor, hogy folytassam a történetet, amikor ahhoz a szamaras házhoz értünk, Jutka lelassított. Ismét soká néztük a fehér szamarat.

Lám, gondoltam, Hamvas azt mondja, *a hattyúra már nem fér több fehér*, ám a számárra (a dalmátok nem is adnak nevet a szamaraknak, mindet csak *tovarnak*, tehernek, csak teherhordozónak, a rakomány szállítójának mondják), lám a számárra még igen, még fér teher, fér fehér rakomány, ami csak most sejlett fel előttem, az a lobbanás, vakító fény – és akkor csak most látni, Tóth Menyus festészete, szinte a kezdetektől, visszahelyezte ezt a vakító fényt erős létű figuráiba, mert hát az említett *A festő (Piktor)* is meszelt falra festetett, melyet maga meszelt volt – visszahelyezte a pingált fal minden morzsájába, a vakító homokvihar minden egyes homokszemébe, tulajdonképpen szétosztotta, végtelen porlasztotta az ő vakító érkezését....

Köszönöm barátaimnak, köszönöm a szervezőknek. A kiállítást ezennel megnyitom.

5. Tengerre, magyar! avagy Kosztolányi Füreden

Tíz éve is már annak, amikor Füreden, a könyvhét megnyitása alkalmával, lelkes szövegem elmondása után, vendéglátóimmal körbesétáltam az egykori kurszalón árkádjai alatt, az immár jelentős gyűjteménnyel rendelkező Füredi Pantheonban, majd kis zavar mutatkozott, gyorsan körbesétáltam még egyszer, ugyanis meglepődve állapítottam meg: Kosztolányi hiányzik. Azonnal szóvá is tettem a dolgot, mire vendéglátóim közölték velem, tudják, szándékukban áll a hiány pótlása, ám, tették hozzá, immár egy feltétellel, ha megígérem, mondok majd néhány szót a tábla, a relief (netán a mellszobor) leleplezésénél. Boldogan ígértem meg. És most üzentek, várnak a leleplezésre. Az, hogy nem feledték egyezségünket, meghatott, a felkérést el kellett vállalom. A könyvhéten mondtott szövegben, mit most kíváncsian újraolvastam⁸, nagyrészt Kosztolányihoz, mondjuk így, Kosztolányi fürdőhelyi-füredi zongorájához, melyen valaki, noha költőnket előbb még a dolog szentimentális dimenziója foglalkoztatta, most váratlanul, durván, akárha Bartók *„Egy hangot üt meg. Újra megüti.”*

De ugyanakkor például Tagoréhoz is kötődve próbáltam elaborálni Füred-képemet, közben más kérdéseket is érintve, mint amilyen a Balaton színe, illetve a költők, írók vízrajza például. Nagy megdöbbenésemre azt olvastam említett alkalmi szövegemben, hogy a Balaton színét valahol a liba és a flamingó szeme színe között kellene keresnünk, fixálnunk... Most, gondoltam, jó alkalom mutatkozik majd az akkor felvetett kérdések továbbmondására.

Egyszer, Párizsban, kis verses füzetem bemutatóján, már a közönség előtt ültem, a kiadó váratlanul megkért, lévén hogy egy Kosztolányi-novelláskötetet is megjelentetett, azt is hamarosan be fogják mutatni, de mivel hogy én éppen Szabadkáról jövök, mondjak én is néhány szót Kosztolányiról. Gondolkodás

⁸ TO. *Megütni*, Grenadímars, zEtna, 2008

nélkül, ugyanis nem volt idő gondolkodásra, ilyenkor kész elemeit veszi elő az ember, arról a kisprózájáról kezdtem mesélni, sőt el is játszottam, elő is adtam, amelyben írónk egy a körúton igyekvő, menet közben nadrágja korcán babráló férfira lesz figyelmes. „*Ez az ember varr, állapítja meg. Nadrággombját varrja föl. Anélkül, hogy odapillantana... Komoran előrenéz...*” Írónk nem sokáig bírja vele a tempót, a versenyfutást, de a kis jelenet leírásához azért még fűz egy rövidke megjegyzést, mondván, ez a figura egyszer majd biztosan varrótűgyárat alapít, repülőgépen száguld...

Kosztolányi e különös megjegyzése annyira megragadta figyelmemet, hogy az elmúlt hosszú évek folyamán regisztrálni kezdtem a tű felbukkanásait, követni útját szövegeiben, úgy is mondhatnám, tűvé tettem miatta a tűt egész életművében. Istenem, mennyivel más, mennyivel delejesebb egy ilyen tűvel teljes életmű! S amikor kiejtettük ezt a szót, delej, máris Kosztolányi egyik központi írói-költői kategóriájához érkeztünk. Akárha máris rezgő, szinte élő kék delejtűt tartanánk tenyerünkön.

Az *öreg pap* című tárcanovellát szeretem például ún. tűs szövegei közül, melyben a vasárnapi mise előtt, az angol-búr háborút utánzó gyerekek viadalában, történetünk hősenek elszakad új tavaszi ruhája, mire ő elpityeredik. Szigorú latin tanára, a tudós, öreg pap észreveszi pityergését, megkérdi, miért sír. *Eltéptek*, hebegi hősünk. A tudós, öreg pap leteremti, ám végül magával viszi. Nagy kulccsal nyitja ki a szűk cella ajtaját. „*A vasrácsos ablakban virágcserépek álltak – írja. A falon csak feszület lógott meg egy Szűz Mária-kép.*” Leveteti kabátját, hősünk azt hiszi, elkobozza mint bűnjelet, hogy átadhassa az igazgatónak. Leveti, átadja.

„*Ő átvette némán – írja, és innen idézzük tovább a szöveget. – Az ablak mellé ült. Ott kihúzott egy fiókot, abban hosszan-hosszan keresgélt. Föltette a pápaszemét. Tűt vett elő, cérnát, foldozófát. Nyálazta a cérnát. Bandzsítva trafálgatta vele a tű fokát. Végre befűzött, varrni kezdett. Varrta a kabátomat.*”

Itt melleleg még meg kell jegyezmem azt, hogy *eltéptek*, meg azt, hogy *foldozófa*, csak Kosztolányi írhatta le, mind a két szó mintha megcsillanna az áttetsző szövegben, de nem csillan meg, csak pontosít egy kicsit, de azt se nagyon, s ez a szavak irányában megnyilvánuló tapintat tényleg valami más térbe emel bennünket...

Míg a tudós, öreg pap a *magányos férfiak gyakorlatával* varr, hősünk azon gondolkodik, mi is történt tulajdonképpen.

Először is megdöbben, hogy a pap közösséget vállal vele, de most már idézzük ismét őt, mert itt egy új csavar lép működésbe, újra emelkedik egy szintet a kezdetben jelentéktelennek tűnő szöveg, olyannyira, hogy akár azt is mondhatnánk, Kosztolányi filozófiájának alapvető sorait olvassuk, engem legalábbis ez az út vezetett el azután, eltéptetésen, cérnán, tűn, a tű fokán, foldozófán keresztül, a transzcendenciához, szentekhez, angyalokhoz: „*Másrészt vasárnap tilos varrni, gondolja. Ezt a napot pihenéssel, elmélkedéssel, Istennek tetsző cselekedettel kell megszentelni. Aki varr, az bűnt követ el. Azon tépelődtem, vajon nem jut-e bűne miatt a pokolba, az örök kárhozatba. Ma már tudom, hogy nem. Azóta ha szentekről, földi angyalokról hallok, mindig tűvel-cérnával képzelem el őket és foldozófával.*”

Annyira okkupáltak ezek a dolgok, mármint a tű, a tűgyár, hogy végül mintha rá is bukkantam volna egy tűgyár nyomaira Szabadkán... Szóval Kosztolányi tűérzékennyé tett.

E nagy buzgalom közben csak akkor ijedtem meg, amikor másik, nem kevésbé zseniális novellájában, a *Tűben* azt olvastam, valami eljegyzési összejegyzésen, miután a vőlegény elébe teszi az üvegtálat, s ő, a Vilma nevű menyasszony, kivesz egy datolyát, hirtelen elordítja magát. *„Az asztal megmozdul, a szoba – mint mikor a hajót tenger dobálja – ingani kezd, a poharak feldőlnek, az abrosz összegyűródik, a társaság egy pillanat alatt talpra szökken. Mi az?, kiabálnak, sikongnak. – Vilma krétafehéren feláll. Kezét a torkára nyomja... Végül a lármában halkán, de olyan határozottsággal, hogy mindenki meghallja, ennyit mond: – Lenyeltem egy tűt.”*

Vilma különvonul, elzavarja maga mellől vőlegényét.

– *Egyedül akarok lenni* – mondja.

A tükör elé ül, megváltozik. Idézzük: *„Egyszerre elfogta valami öröm. A karjait kitérte. Nyaka kedves és lendületes ívben emelkedett, a termete felmagasodott.*

A szeme nézése megkeményedett, úgy várt, mint az ötödik felvonás heroinája, aki ünnepi gesztussal öleli magába a világot, és a végzet perceit élvezi.

Benn a vendégek csoportokba verődtek. Egy fiatalember arról beszélt, hogy a hisztérikák marokszámra nyelik a tüket, egészségük ártalma nélkül. Mindenki filozofált.”

Mire megérkezik az orvos, teljesen megváltoznak.

„A sok ember láttára megdörzsölte a szemét, visszahőkölt, nem tudta, kik ezek az emberek, akik kigombolták a ruhájukat, összekócolták a hajukat, hamuba mártották a homlokukat, és itt ülnek elszontyolodva, félig meztelenül, csúnyán. Meghajolt előttük. Aztán mosolyogva, imádandó biztossággal a másik szobába ment.”

Itt is, akár *Az öreg pap* című novellettében, a kis, semmis tárgy centrumba kerül, és megdelejezi a teret, a tér szereplőit, miközben a tér, a kispolgári házi összejegyzés akárha vízre, egy életveszélyes terepre, a tengeren hanyódo hajóra helyeződött volna át. Az öreg paphoz hasonlatosan jelentéktelennek tűnő, a karctól alig több novellette észrevétlen mélységekre nyílik, a legjelentősebb alkotásainak szintjére emelkedik. Vilmát valami öröm fogja el, az ifjú orvos a végén mosolyogni kezd, a következő pillanatban Kosztolányi tán már azt írni róla, boldog.

Még csak annyit tennék hozzá Kosztolányi életművében végzett tűs kutatásaimat, illetve tűérzékenységet illetően, hogy olykor felolvasások közben, mikor már közel vagyok ahhoz, hogy kiénekeljem a magas cét, hirtelen én is azt érzem, mint Vilma, lenyeltem egy tűt, avagy, mint a hisztérikák Kosztolányinál, egész marékkal...

Szinte bármely Kosztolányi-szöveget vesszük is górcső alá, megtalálhatjuk ezt a jelentéktelensége ellenére, illetve éppen jelentéktelenségének köszönve centrumként működő delejes nukleust.

De most nem ezen a vonalon szeretném folytatni, hanem kissé lerövidítve, átvágva az utat, Kosztolányi vízrajzát érinteném.

Noha a hullámok már tükutatásaink közben, e kis szövegeken keresztül is becsaptak dolgozatunkba – mint mikor a hajót tenger dobálja satöbbi –, a még rám váró feladat egyáltalán nem könnyű, lévén, hogy sosem is könnyű olyan

szöveget írni, amit majd egy leleplezendő tábla, relief (netán mellszobor) előtt fogunk felolvasni, még akkor sem, ha, mint jeleztem, látszólag már el is végeztük a munkát, ha a tűt, a foldozófát állítva központba, már mintha fel is mutattuk volna művének természetrajzát, anyagát, rostjait. Babits, Kosztolányi halála után közvetlen, már-már afféle plasztikai kérdésként fogva fel a dolgot, mert ha ilyen alkalmakkor szólunk, valójában mindig plasztikai kérdéssel állunk szemben, arról beszélt a Rádióban, hogy *„A műben is az ember él. Igazában ő tartja életben a művet is, amely mintegy második teste lett neki, szavakból épült test az elveszett sejtekből és rostokból épült test helyett. Kosztolányi szavai épek, mint az egészséges testek, jó tartanak, mint az erős test rostjai. Szilárdak, a magyar nyelv legjobb anyagából valók...”*

Talán erről lenne szó, erről a Babits által említett *második testről*, ami, még az sincs kizárva, tulajdonképpen Kosztolányi egyik kis Ady-nekrológiájára való utalás, ahol ugyanis Kosztolányi azt mondja: *egy volt a teste a verseivel...*

Igen, mintha erről lenne szó, a delejességről, ami úgy ránt magához bennünket, mint egy tűt, a boldogság rostjairól, amik úgy fonódnak, akár a foldozófa rostjai, hogy a delejesség mellett másik kategóriáját, a boldogságot bevezessük.

„Hogyan reprodukálni – kérdi Blanchot egyik titokzatos hőse kapcsán – domborműben egész testének homorúságát?”

Engem már ifjúkorom óta foglalkoztatott ez a homorúság. Hogy úgy mondjam, ez az edény...

Tudjuk, Kosztolányi milyen szenvedélyesen figyelte a legjobb barátairól halotti maszkot vevő szobrászok munkáját, hogy aztán ő is úgy öntse szavának anyagát, ahogyan a szobrász önti a gipszet:

Itt fekszik az ágyon – írja például a halott Tóth Árpádról:

*„Nyakát kinyújtja
párnák dagályán,
ég felé feszítve
olyan magasra,
mintha egy hosszú
végtelen-hosszú
rímét üvöltene.”*

Ez az üvöltve visszhangzó, végtelen hosszú rím például akárha egy nagy tű, akárha egy végtelen karcsúsított, végtelen csiszolt Brancusi-szobor. Ahogyan a foldozófa is akár egy a transylvániai fafaragás hagyományát felmutató Brancusi-szobor lenne.

És ez jutatta minden bizonnyal eszembe egy másik ilyen jellegű, a halott Osváthról írt szövegét is, amelyben így foglalta össze azt, amit tőle, Osváthtól tanult – azért lépek máris túl a plasztikai kérdéseken másik jelzett témánkhöz, költőnk vízrajzához, mert egyrészt az is plasztikai kérdésnek tűnik, a vizet örök-ké mozgó elemnek tudta, s hát az életet magát is úgy ragadta volt meg, mint a nagy erő által létrehozott közvetlenséget, a részletek mozgékonyosságát, delejes rezgését, valamint azért is sietek túllépni, kissé immár fel is szabadulva, mert közben értesültem, emléktáblát fogunk leleplezni, ami, ugye, akárha egy vakí-

tó írólap⁹: „Ha egy élet tartalmát jelszavakban is ki lehetne fejezni, azt mondhatnám, hogy egy irodalmi, tengerre, magyar!'-t kiáltott el. Azt óhajtotta, hogy mi, kik itt élünk, bebörtönözve szentséges nyelvünkbe, lélekben legyünk a szabad vizek hajósai, emelkedettségünkben egyívásúak az emberiséggel...”

Mi sem nyilvánvalóbb, gondoltam, mint hogy Kosztolányi a Palics, és hát a Balaton költője, egy tavi költő tulajdonképpen. Izgalmasak a két fürdőhely kisvilágának azonos minőségű finom rajzai, leltárjai. A magyar költészet egyik csúcsa, ahogyan nevezetes Csáth-versében, a nagy történelmi és emberi tragédiát, jelentéktelen kis tavunkra vetítve, hegesztve egyetlen sorban tudja kimondani:

„Most a palicsi tó úgy fénylik, mint az ólom...”

Mi van még itt? – kérdi egyik említett leltárjában. És aztán nem tudjuk, Palicsról ír, avagy valamelyik balatoni fürdőhelyről, netán Füredről éppen. Valóban csak árnyalatnyi különbségről van szó, ugyanúgy, mint a fürdőhelyi zongora esetében, nehéz megkülönböztetni, mikor palicsi, mikor füredi, akkor is, ha a Balaton a legnagyobb közép-európai tó, a Palics pedig csupán egy semmis tengerszem, amely mellől elmentek a hegyek...

Ám az igazi problémát az jelenti, hogy Kosztolányi ugyanakkor, mint minden délvidéki író, az Adria írója is. Elég a világirodalom egyik legszebb tenger-novellájára, a Csókra utalnunk. Meg Rónay György tanulmányára, melyben mediterrán, sőt etruszk írónak nevezi.¹⁰ Emlékszem, egy időben nem tudtam betelni fotójával, melyen a Lidó homokján heverve látjuk átlósan. Nagyon fontos volt, nagyon fontos ma is számomra ez az átló, az, hogy ott is otthon volt. E fotónak, átlónak köszönve éreztem én is otthon magam például Thomas Mann nevezetes Velence-novellájában. Otthon Velencében, ahogyan Palicson és Füreden. Végül is összeállt volna vízrajza, hiszen a tavat és a tengert egyaránt tintatartónak tudja, akár azt is mondhatnánk, az ő homorú edénye nem más, mint a tintatartó:

porcelán tintatartónak,

szentségvíz tartónak,

az úr azúr tintatartójának,

– mely előtt lám, máris megcsillan a márvány írólap. Miközben lám a leplezett tábla felé is araszolva, számomra legkedvesebb regénye, a *Nero* egyik rövidke mondata is visszhangozva kínálkozik valahonnan: *Arca vékony volt, írja, mint a papiros.*

Csak a folyóját nem leltem, amely valamiféleképpen összekötné e vizeket. És akkor az egyik Tevan-kötetben (valaki, mint egy imakönyvet, szattyánba köttette őket, *A szegény kisgyerek panaszeit, az Ócsémet és a többit*), a *Mese a tengerről és a szegény emberről* című kis novellája kínálta segítségét.

9 Meg hát azért is sietek túllépni a plasztikai kérdéseken, mert mintha közben elvesztettem volna jogom plasztikai kérdésekről értekezni. Akkor még ugyanis, amikor füredi megjegyzésem, füredi meghívásom elhangzott, szülővárosom, *A költő és a festő* című, egyedülálló köztéri szobrának köszönve, efféle plasztikai kérdésekben magabiztosnak, sőt szuperiorikusnak éreztem magam, de azóta sajnos valamit nagyon elrontottunk. Ugyanis mi, délvidékiek, kik új irodalmunk ósét egyértelműen Kosztolányiban jelöltük meg, nem tudtunk méltó szobrot állítani neki.

10 TO. *Kosztolányi az etruszk*, Üzenet.

Máshol már említettem, öccse orvosom volt. Egyszer, míg a lámpa lángján fertőtlenítette soká szikéjét, elnéztem nagy, foltos, rezgő kezét, amely egyszer csak torkom felé kezdett közelíteni, istenem, átvágja a torkom! Ha nem fog édesanyám, elfutok, és akkor, biztos mozdulattal keresztjelet ejtve, felvágta gugám. Máskor meg mint szellemet láttam késő este, ahogyan jellegzetesen cuppogó kalocsnijában, nagy zseblámpával, városkánkban a negyvenes években csak neki volt kalocsnija, zseblámpája, járta a külváros, a Disznópiac, a Pámbok zezzugait. Édesanyám is szerette emlegetni őket, dicsekedett, a doktor úr azt mondta, olyan a vére, mint a gumi, meg azt emlegette még édesanyám, hogy a Terike, Kosztolányi Árpádné minden évben kölcsönkérte a nagyfazekunkat baracklekvárfőzéshez...

De térjünk vissza a kis kötet *Meséjéhez*, melynek hőse a tenger után sóvárog, és végül hajós lesz a Dunán...

„Egy sovány, sárga gyermekkar felkönyökölt a mosóteknő iszamos kávéjára. Két tágranyitott szem meredt a mosónőre és egy bánatos hang ismételte:

– Anyám, én tengerész leszek...”

Később, nagyfiú korában sem változott meg a tengerhez való viszonya. *„Imádtá az örökifjú eresarcú vizet. A tenger felé akart menni. Érezte, csak el kellene indulnia, a szíve zenéje szerint lépegetni és rátalálna. De éhes volt, sápadt és nagyon szomorú és ha anyjára gondolt, aki párás mosóteknőbe sír nagy, kövér könnyeket és fogatlan szájjal nyafogva szítja az életet, nyilalást érzett a mellében. Megállt a Dunaparton. Egy kis hajóállomás volt előtte. Bámulta az apró gőzösöket, a kékruhás hajósokat s az álmos, télen vízi életet. Egy hétig csavargott és béméskodott így. Végre egy este szomorú arccal mondta az anyjának:*

– Beálltam a hajóhoz... hídvető inasnak. Szomszédjai ugratják, de ő ilyenkor nem szólt, az ajkába harapott és a tengerre gondolt.”

Valójában a *Mese* konklúziójához akarok eljutni:

„– A tenger... – suttogta magában fázékonyan, hitetlenül, halkán...”

– Azt akarta mondani: Az élet...”

Az élet az, amit a Tűben a szobába lépő orvos is megpillant.

A *Mese* végén, szürke, esős, ködös napon *„Egy rekedt, borízú hang durván kiáltotta:*

– Tabán!”

Igen, végül ugyanahhoz a végkövetkeztetéshez ér, mint a szintén Tevan-kötetben található *Adriában*, amely egy, az Adrián viharba került kis magyar hajó leírása valójában.

„Valószínűleg... csak azért szédülök, mert nagyon közel jöttem az élethez, a titok kapujához. Minden porcikámban érzem a vizet. Száraz tagjaim a tenger esszenciájában fürdenek. Idegeim követik a hullámok ritmusát. Vérem, akárcsak a tenger vize, állomtanul forrong.

A szájam is keserű már, mint a tenger.”

Kosztolányi az élet iránytűjét kereste...

Néhány éve a csodálatos kis füredi fordítóházban Szikora-kiállítást nyitottam volt meg, valamint felolvastam egy tengeres versikémet, amelyet a jelen levő for-

dítók közül többen lefordítottak. A különös az, hogy éppen akkor járt Füreden egy kis horvát küldöttség is, költők, köztük jelentősek – és éppen az Adria költői, dalmátok, például Rab szigetének kitűnő költője, akit még fiatakoromból ismertem, valamint fordítók is persze. Teljesen véletlenül voltam jelen, tisztességes távolságról követtem, figyeltem őket, akárha kiscserkész, nyakában üveggel fedett rézszelencében rezgő túvel, amikor először sétáltak le a tóhoz.

Szemmel láthatólag megütköztek, megdöbbentek. Valami kisebb, jelentéktlenebb dolgot vártak. Úgy bámulták a Balaton liba-, illetve flamingószem színű vizét, akárha mi a tenger azúr végtelenjét. Szinte sokként érte őket a látvány. Abban a pillanatban, nem tudnám megmondani pontosan miért is, büszkeség uralkodott el rajtam. Kosztolányi páratlan kis déli szövegeire gondoltam, amelyek közül a legszebb, az Arbe-sziget, öt perc, éppen Rab szigetéhez kötődik, meg arra, hogy van neki még egy külön kis, jelentéktelennek tűnő, *Tengerre, magyar!* című írása is, amelyben, valami nagyobb egységet jelezve, az általunk érintett tengeres szövegekhez kötődik.... Meg arra gondoltam még, lám, a horvát, a dalmát költők valamiféleképpen visszaigazolták vízrajzunkat, mit itt vázolni, a leleplezendő márványtáblán megcsillantani igyekeztem...

Arról beszéltünk, Kosztolányi a kicsiségek, semmiségek költője, a tűé, a foldozóféé, ám arról is, hogy paradox módon éppen ez az ő vonzó bűvösségének, delejességének, végtelenségének, nagyságának a titka. Ezt azért fontos kihangsúlyozni, mert mi most éppen emiatt – nagysága miatt gyűltünk itt össze, ahogyan *Esti* című könyvében Esterházy írja, mert olyan jó elismerni valakinek a nagyságát, de idézzük Esterházyt: „*Ez akkor történt, amikor a kölni dómban vagy előtte letérdelt volt, nem is térdelt, hanem térdre rogyott. Olyan jólesett elismerni valaminek a nagyságát.*”

Az emléktáblát ezennel leleplezem.